

ПЕТ ОСНОВНИ СТАТИСТИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ ЗА СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ ПРЕДИ И СЛЕД ВЛИЗАНЕТО В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

*Богдан Богданов**

**„Ще дойде време, когато статистическото мислене ще е толкова необходимо, колкото умението да се чете и пише.“
Хърбърт Уелс**

Въведение

Изминаха повече от 10 години от влизането на България в Европейския съюз (ЕС). Това са годините, през които в страната постепенно продължи да се създава и развива пазарна икономика в европейски контекст. Периодът на развитие на България в рамките на ЕС етикетира по нов начин процесите, случили се в страната от 1990 г. досега. Родените в навечерието на тази година, както и родените след това, са носителите на новото мислене, идеи и култура, които се множат непрекъснато през годините. Известно е, че високото качество на човешкия капитал е сигурна гаранция за просперитет и създаване на добри условия за работа и живот в страната. В духа на казаното интересно е да се погледне чрез числата на статистиката какво се случи през един знаков период от

* Д-р, заместник-председател на Националния статистически институт; e-mail: bbogdanov@nsi.bg.

историята на България: 2000 - 2016 година¹. При разработването на статията са използвани като ключови години: 2000, 2007 и 2016. Подбран е периодът, чрез който използвайки статистическите данни, може да се очертаят сравнително добре тенденциите за развитието на социално-икономическите явления и процеси в страната на фона на глобализацията и новите технологии. За целта са избрани няколко основни и важни социално-икономически процеса, които са илюстрирани с данни от регулярно провеждани статистически изследвания за разглеждания период², както следва:

- Брутен вътрешен продукт (БВП);
- Пазар на труда по данни за заетите и безработните от изследването „Наблюдение на работната сила“;
- Доходи и разходи на домакинствата;
- Инфлация и реални доходи на домакинствата;
- Оценки за бедността.

Периодът е избран така, че да се проследят промените преди и след влизането на България в Европейския съюз през 2007 година. Може да се каже, че целият период от 16 години, след 2000 г., позволява да се видят по-ясно пътищата за развитие и да се поставят жалоните за постигане на целите в рамките на обозримо бъдеще. Със сигурност така поставената рамка от време и обекти на изследване може да се разшири. Нека това бъде една малка стъпка в тази посока.

¹ Може да се предполага, че 2000 г. се счита от хората по света за ново начало, съпроводено с очаквания за един по-добър свят. Конкретно за България изминалият период от 1990 до 2000 г. е периодът, когато редица процеси в обществото постепенно намериха своето отражение в положителен или отрицателен аспект. Започналото в началото на 90-те години на миналия век разместване на социалните пластовете и породеният от това хаос в голяма степен се преодоля с въвеждане на принципите на пазарната икономика и осъществена приватизация. Наред с това по-ясно се очерта поляризацията в обществото на бедни и богати. Осъществи се подмяната и замяната на духовни ценности. Малко или повече се направи преценка на миналото. Постепенно започна подреждане на бъдещите приоритети. През периода от 2000 г. до 2007 г. се появиха нови аспекти в народопсихологията, когато обществото като цяло постави по-точни оценки за миналото, оформяйки баланс от негативи и позитиви на изминалото време. По-отчетливо се погледна върху събитията в икономически и политически план. Започнаха да набират скорост новите очаквания за перспективите с влизането на страната в Европейския съюз. Периодът от 2007 г. до 2016 г. се характеризира със световната икономическа криза, която рефлектира и върху икономиката у нас. Успоредно с това започна по-релефно очертаване на фрагментите на една иновативна икономическа култура на мислене в обществото.

² Данните са за процеси, които добре описват социално-икономическото развитие на страната. Освен това те са взаимозависими и наличието или отсъствието на синхрон в тенденциите на тяхното развитие е добър начин по-релефно да се открият проблемите и възможните решения за тях.

I. Брутен вътрешен продукт (БВП)

Известно е, че БВП е макроикономически показател, който отразява икономическото състояние на всяка страна. Чрез него може да се измерва **икономическата активност** в динамика и в сравнение с другите страни в Европа и света. В този аспект може да се открие неговата значима роля за възможността за разработване на коректно сравним анализ за мястото на нашата страна в Европейския съюз. Същевременно този показател не дава ясна представа за благосъстоянието и качеството на живота във всяка отделна страна. С други думи, БВП е синтетичен показател, чрез който се измерва **икономическата дейност** в обобщен вид, но не може да даде достатъчно ясен и категоричен отговор на въпроса дали неговата величина и структура е с позитивен или негативен резултат по отношение на жизнения статус на населението като цяло в отделната страна. Това обстоятелство налага използването на поредица от изследвания със съответните показатели, чрез които се определя и знакът на неговия ефект върху икономическите и социалните аспекти на развитие.

1. БВП - производствен метод

Години	БВП по цени на 2010 г. - млн. лв.	При база 2007 г. = 100	При база 2000 г. = 100	БВП на човек от населението - лв.	При база 2007 г. = 100	При база 2000 г. = 100
2000	47742.551	66.13	100.00	5844	62.01	100.00
2001	49542.560	68.63	103.77	6261	66.43	107.14
2002	52484.215	72.70	109.93	6670	70.77	114.13
2003	55190.392	76.45	115.60	7054	74.84	120.70
2004	58742.149	81.37	123.04	7549	80.10	129.18
2005	62926.639	87.17	131.80	8130	86.26	139.12
2006	67252.408	93.16	140.86	8735	92.68	149.47
2007	72191.702	100.00	151.21	9425	100.00	161.28
2008	76538.954	106.02	160.32	10040	106.53	171.80
2009	73794.213	102.22	154.57	9729	103.23	161.48
2010	74771.255	103.57	156.61	9924	105.29	169.82
2011	76203.138	105.56	159.61	10370	110.03	177.45
2012	76226.718	105.59	159.66	10434	110.71	178.54
2013	76883.863	106.50	161.04	10583	112.29	181.09
2014	77905.534	107.91	163.18	10784	114.42	184.53
2015	80723.722	111.82	169.08	11246	119.32	192.44
2016	83905.142	116.23	175.74	11771	124.89	201.42

Източник: НСИ и изчисления на автора.

Например нарастването на неравенството на населението по доход може ли да се приеме с положителен (или отрицателен) знак за развитие, след като и стойността на БВП нараства?! На практика използването на други измерители дава точна представа **как се декомпозира ефектът** от

произведения БВП върху бита, благосъстоянието и жизнения статус на населението. В този аспект могат да се посочат изследванията „Наблюдение на домакинските бюджети“, „Наблюдение на работната сила“, „Статистика на доходите и условията на живот“, „Статистика на потребителските цени“, „Бюджет на времето“ и редица други. От данните на тези изследвания се разработват поредица показатели за оценка на бедността, неравенството, инфлацията, заетостта и безработицата. Работата на анализаторите е да дадат възможно най-ясните изводи и оценки за синхрона (или противоречията) в тенденциите на тези показатели и очаквания ефект за развитие на дадено общество като цяло.

Тривиална истина е, че тези показатели имат пряко отношение към БВП. От една страна и в определени аспекти те участват при разработването на този макроикономически показател и неговите компоненти, а от друга, отразяват ефекта от цялостната му структура и обем. Същевременно се използват като основни характеристики за жизнения статус на населението в страната. Тук може да се добави написаното от Стиглиц: „БВП може да се покачва и въпреки това повечето граждани да живеят по-зле“ (Стиглиц, Еврото, с. 22). Казаното от него може да се разгледа и в контекста на обстоятелството, че БВП отразява мащабите, обема и интензитета от функциите на икономическите субекти (единици) в една страна, но това не означава, че икономическите процеси, свързани с обмяна на ресурси (под различна форма и вид) между различни отрасли и сектори на икономиката, са предпоставка за подобряване на финансовото състояние на домакинствата.

Данните от табл. 1 показват, че за изминалия период след 2000 г. БВП нараства с 50.21% през 2007 г., а до края на разглеждания период през 2016 г. нараства със 75.74% (по цени на 2010 година). След влизането на страната ни в Европейския съюз през 2007 г. нарастването е с 25.53% при същата база. Налице е известно забавяне в растежа, което се дължи основно на икономическата криза и намалението на чужди инвестиции. При база 2007 г. (равна на 100) растежът е по-отчетливо очертан през годините. В същото време данните за БВП на човек от населението показват сравнително по-стръмна тенденция на нарастване. За разглеждания период повишението е повече от два пъти, а при база 2007 г. - с 24.89%. В абсолютна стойност това означава, че БВП на човек от населението през 2016 г. достига 11 771 лв. (по цени на 2010 г.), което се доближава почти до 1 000 лв. месечно. Наличието на тези позитивни тенденции при равни други условия се дължи на множество фактори: навлизането на чужди инвестиции, нарастването на частния бизнес, навлизането на чуждестранни фирми в българската икономика и други. Възможността за свободно придвижване на стоки и работна ръка, положителната промяна и нарастването на икономическата култура оказват съществено влияние върху растежа на икономиката в страната.

Очевидно е, че най-съществен показател за позитивното или негативно разпределение на БВП е растежът на работните заплати в икономиката на една страна. Анализатори от БАН посочват, че „Повишаването на средната работна заплата (СРЗ) през кризисния период (2009 - 2012 г.) се дължи предимно на съкращаване на наетите с ниски доходи, докато след 2013 г. влиянието на икономическия растеж е по-осезателно“ (Цанов, Шопов, Белева, Христосков, 2017, с. 129). Отбелязват също, че „Връзката между работната заплата и постигнатите икономически резултати традиционно остава слаба през разглеждания период“ (има се предвид периодът 2008 - 2015 г., б.м.). Също така, че: „Растежът на заплатите значително изпреварва този на БВП и производителността на труда“ (пак там, с. 129). Това означава, че са налице проблеми, свързани с разпределителните и преразпределителните процеси в социално-икономическото пространство. Основно това може да се изрази в процеси, засилващи неравенството, което предизвиква социално-икономическо напрежение. Тази ситуация може да се представи и така: „Икономическото неравенство, политическото неравенство и правната система, засилващи неравенството, се укрепват взаимно“ (Стиглиц, Голямото разделение, с. 252). По принцип невъзможността от разсичането на подобен *гордиев възел* се поражда от поредица проблеми и се генерира от действието на редица негативни фактори.

Фактор, който не може да се пренебрегне и има определено негативно влияние върху растежа на БВП, е наличието на сивата икономика, която е с широк диапазон на оценки - от 7 до 30% според различни изследвания³. НСИ отчита през 2007 г., че сивата икономика е 7% от БВП, а през 2015 г. -

³ Близко 30% е сивата икономика в България, показва изследване на Международния валутен фонд, в което са оценени 158 държави по света. През 2017 г. сенчестият сектор у нас заема 29.6%, като по този показател страната ни е на първо място сред 31 европейски икономики и се нарежда на челното място в Европейския съюз. Близко до нас са Турция с дял на сенчестата икономика от 27.2% и Румъния с 26.3%. Средното ниво на сивия сектор в България за периода 1991 - 2015 г. е 29.17%, показват още данните на МВФ. Най-нисък е бил дялът му през 2015 г. - 20.83%, а най-висок - през 1993 г. - 36.05%. Подобни показатели отново имат съседката ни Румъния, която за 10-годишния период държи среден дял на сивата икономика от 30.14%, и Малта с 29.8%. Извън Евросъюза близки стойности са отчетени в Турция - 31.38%, и Бруней - 29.76%. Най-добре от европейските държави през 2017 г. се представя Швейцария с едва 6% неформална икономика, Австрия - със 7.1%, и Люксембург - с 8.2%. Непосредствено след тях е Нидерландия с 8.4%. Гърция, чиято икономика и финанси се сринаха през последното десетилетие, отчита дял на сивия сектор през миналата година от 21.5%. Трите най-сенчести икономики са Зимбабве - с 60.6%, Боливия - с 62.3%, и Грузия - с 64.9%. Автори на изследването са икономистите Леандро Медина от африканския департамент на МВФ и Фридрих Шнайдер от Университета Кеплер в Линц.

Публикувани са данни за сивата икономика в България също от:

Европейската комисия - 32.7% от БВП за 2007 г., и 31.9% за 2012 г., 30.6% за 2015 г. и 30.2% за 2016 г.; Световната банка - 33% от БВП за 2007 г., без съществена промяна в следващите години; VISA EUROPE - 33% от БВП за 2011 г. и 31.2% от БВП за 2012 г., т.е. спад с 1.8 пункта. За сравнение, средният показател за страните от ЕС за 2012 г. е 18.5% от БВП, а страни като Швейцария, Германия и др. регистрират размери на сивата икономика за 2012 г. от 8 до 12% от БВП; БНБ - 17.5% от БВП за 2007 година. (Източник: Българска стопанска камара, „Динамика на сивата икономика 2007 - 2016 г.“, с. 16).

8.9%. Тези оценки варират през годините и не дават основание да се направят *категорични изводи* доколко негативно те са повлияни от влизането на България в ЕС. Налага се обаче да се направи заключение, че скритата икономика като феномен се отличава с особена устойчивост през годините и е в зависимост най-вече от политико-икономическите решения на държавно ниво. Освен това той отразява и определен начин на мислене в обществото. В книгата „Икономика в сянка“ се разглеждат редица теоретични въпроси относно този феномен. Направени са редица изводи въз основа на емпирично проведено изследване. Например един от въпросите в изследването позволява да се направи сравнително добра характеристика на „новата“ икономическа култура и мислене в общественото пространство, но с обратен знак: „Според 53.9% от работодателите сенчестите практики са нарушение на законодателството, но въпреки това част от тези прояви са напълно допустими и приемливи в обстоятелствата на криза. Други 40% от работодателите са категорични, че „икономиката в сянка“ е необходимост за оцеляването на бизнеса и гражданите в България. Значителен дял (40.3%) от работодателите виждат в сивите практики възможност за компенсиране на пропуските в държавната политика, а според 13.3% от работодателите „икономиката в сянка“ е проява на гъвкавост от страна на предприемачите. Една трета от работодателите (34.9%) възприемат тази икономика като еманация на традиционния балкански менталитет „да се надхитри законът и държавата“ (Ченгелова, 2014, с. 447).

Други също негативни фактори са: високите равнища на емиграция на млади и професионално подготвени граждани на страната; демографската криза, която влияе особено негативно върху пенсионната система и цялостната система за социална защита на държавата в дългосрочен план. Преодоляването на тези проблеми е възможно, когато непрекъснато се създават условия за бизнес, привличат се инвестиции, предприемат се адекватни мерки и политики и не на последно място - изграждат се фундаменти на доверие между управляващи и управлявани. Тези изводи са основополагащи и предизвестени. Често присъстват под една или друга форма в различни по съдържание аналитични материали на автори, коментиращи проблемите на икономическото развитие. Един от тези изводи е особено важен, макар и трудно измерим - доверието. За него Стиглиц пише кратко и ясно: „Без доверие не може да има хармония, нито силна икономика“ (Стиглиц, Голямото разделение, с. 254).

В табл. 2 са представени данни за брутната добавена стойност за жалонни години и по страни. Това е показател, който реално отразява стойността на произведените от икономическите резиденти стоки и услуги за крайно потребление. Отличава се от БВП по това, че не включва корективите, които

са нето данъци върху продуктите, неприпадаем данък върху добавената стойност и мита върху вноса. За целите на международните сравнения това е най-подходящият стойностен макроикономически показател, тъй като не отчита влиянието на отделните нива на данъците и субсидиите върху продуктите в отделните страни.

Всички страни без изключение за разглеждания период увеличават своето богатство. Различията са основно в броя на населението, базите и темповете на това натрупване. Очевидно е, че икономически развитите страни акумулират богатство по-бавно, но в значимо по-големи размери.

2. Брутна добавена стойност по страни за периода 2000 - 2014 година

(Млн. евро)

Страни	2000	2005	2007	2010	2014
Австрия	225886	246461	264513	262312	274482
Белгия	281071	306532	323540	327217	338299
България	21713	27078	30875	31756	33239
Обединено кралство	1384585	1589859	1676551	1632803	1749075
Германия	2111948	2179095	2343443	2317328	2449567
Гърция	167411	204164	219978	199645	166003
Дания	198173	207173	215299	208192	211106
Естония	9319	12841	15149	12872	15086
Ирландия	135750	150044	162266	151447	159811
Испания	792282	928517	100173	989913	969859
Италия	1263600	1348870	1414916	1360230	1316630
Кипър	12871	15373	16817	17345	15782
Латвия	11089	16309	19618	15619	18252
Литва	.	23836	28344	25185	29484
Люксембург	27457	31580	36039	35683	39637
Полша	217688	252645	286622	316896	355077
Португалия	145856	152076	158714	158326	150728
Румъния	77029	99276	114093	113249	122714
Словакия	39064	47970	57938	61223	66180
Словения	24061	28822	32639	31571	31747
Унгария	69169	84460	88205	82676	87811
Финландия	141643	157473	172324	163620	160882
Франция	1597766	1726367	1810721	1800982	1866691
Нидерландия	492235	526078	565924	567757	579594
Хърватия	30377	37483	41197	38477	36891
Чешка република	105598	125791	141227	141705	146335
Швеция	265827	300757	325769	324493	345165

Източник: „Статистическо сравнително изследване на структурите ...“, с. 198 - 199.

От данните се вижда, че въпреки позитивната тенденция за произведената брутна добавена стойност в България страната остава сравнително бедна. През 2014 г. спрямо 2000 г. нарастването на брутната добавена стойност е с 53.1%.

В същото време Стиглиц отбелязва един факт, който очевидно е свързан с икономиката като цяло и в частност с икономическата криза: „БВП на еврозоната, с корекция за инфлация, е в застой вече от десетилетие. БВП през 2015 г. беше едва с 0.6% над онзи за 2007 г.“ (Стиглиц, Еврото, с. 92). В същия период „...докато производството на еврозоната беше в застой, американското нарастваше с почти 10%“ (пак там, с. 95)⁴.

II. Пазар на труда по данни за заетите и безработните от изследването „Наблюдение на работната сила“

Изменението на заетостта в България през последните три десетилетия тясно корелира с икономическото развитие. В годините преди прехода към пазарна икономика почти цялото население в трудоспособна възраст работеше и/или учеше. Този модел на заетост чувствително се промени след 1990 година. В резултат на осъществяваните пазарни реформи и продължителната икономическа криза силно се редуцира заетостта. За периода 1995 - 2000 г. коефициентът на заетост спадна от близо 61.4% през 1995 г. на 58.4% през 2000 година. Сnižаването на заетостта засегна всички категории от населението независимо от тяхното образование, пол и квалификация.

Тази тенденция продължи до 2001 г., след което промени своята посока. От данните в табл. 3 се вижда, че шест години преди влизането на България в Европейския съюз се наблюдава постепенно увеличаване на броя на заетите в страната (на възраст 25 - 64 години). Равнището на заетост през 2007 г. достигна 70.8%. Този растеж на заетостта е резултат както на развиващата се пазарна икономика, така и на очакването на работодателите, че позитивните аспекти на това развитие ще продължат и след присъединяването на страната ни към ЕС. **След 2007 г. данните показват понижение в броя на заетите.** Коефициентът на заетост, след известно намаление, през 2016 г. отново достига равнището на 2007 г., но по абсолютен брой се наблюдава намаление на заетите лица. Основната причина за тази ситуация са възможностите, които се откриват пред хиляди трудоспособни млади хора за работа у нас. Същевременно условията за работа, както и високото заплащане на труда преди всичко в страните от Западна Европа, се оказаха притегателната сила за квалифицираните и амбициозни слоеве от населението на пазара на труда. Балансът между потока на емигриращата работна сила и вливащата се в националната икономика постоянно се нарушаваше и нарушава в полза на напусналите страната по икономически причини. Това от своя страна създаде допълнително напрежение в общественото пространство, тъй като чувствително намаля притокът на средства в пенсионната и здравната система на страната. Работодателите осезателно се затрудняват

⁴ В своите анализи Стиглиц използва данни на Евростат и други организации, разработващи статистически данни.

при намирането на квалифицирани работници в определени сектори на индустрията. Образователните и здравните заведения също страдат от недостиг на кадри. На пазара на труда се разкриха специфични и съществени сегменти, където недостигът на работна ръка е забележим. При тази ситуация определено възниква опасност от дисбаланси между образователната система и търсенето на работна ръка в определени сектори на икономиката. Както никога досега, образователното и квалификационното равнище на работната сила се оказва най-сериозният проблем при намирането на работа. Очевидно глобалният пазар на работна сила, новите технологии и скоростта в развитието на икономиката като цяло оказват съществено влияние върху всички аспекти от развитието на обществото. Това означава още, че в глобалния свят на пазара на труда „конкуренцията е за килобайти, а не за килограми“ (Нордстрьом, Ридерстреле, 2003, с. 93). В тази ситуация експертите, разработващи социално-икономическата политика на страната, са поставени пред сериозни предизвикателства, изразяващи се най-вече в намирането на решения за създаване на условия на труд и заплащане, в резултат на които ще се намали желанието на млади и трудоспособни хора да емигрират, за да работят за други страни. В новия свят на технологии конкуренцията между фирмите за висококвалифицирани експерти също е безпрецедентна. По принцип в условията на тази конкуренция пазарът на труда постепенно се „отървава от кухите работни места и рутинния труд“ (Гай Стендинг, 2013, с. 339).

Експерти на БАН в свое изследване са направили следния извод: „...отразените тенденции в динамиката на заетостта по отношение на целите на хоризонт 2020 показват, че кризата е имала дълготрайни последици и силно ерозиращи въздействия върху нея, които не могат да бъдат компенсирани (подчертано от мен) от слабите импулси на възстановяването ѝ след 2013 г. Този факт откроява и *първата и най-проблемна зона на пазара на труда в страната - ниската заетост в резултат на недостатъчно високото търсене на труд и нарастващия дисбаланс между търсене и предлагане в периода 2008 - 2015 г.*“ (Цанов, Шопов, Белева, Христосков, 2017, с. 29). Като една от причините те изтъкват и сравнително слабата икономическа активност на младите хора в България: „Икономическата активност на младите хора в България аналогично на общоевропейската тенденция в периода на криза 2008 - 2015 г. намалява, но нейното равнище е значително под средноевропейското. Това означава, че повечето млади хора на възраст 15 - 24 години в България не участват в пазара на труда. Докато средните за ЕС данни показват, че близо половината от хората в тази възрастова група са икономически активни (44.4% през 2014 г.), за България този процент е по-нисък от една трета (27.2%). През 2015 г. тези проценти са съответно 42.8 и 28.9“ (пак там, с. 44). И

още една тревожна тенденция се отбелязва в техния труд: „Няма напредък в реализацията на националната стратегическа цел за намаляване броя на „работещите бедни“. Напротив, техният дял сред заетите се увеличава в периода 2008 - 2013 г.“ (с. 130). Няма да бъде преувеличено, ако се посочи, че измененията в конюнктурата на пазара на труда предопределят икономическото развитие на една страна. За нашата страна следва да се посочи, че има няколко съществени фактора, които водят до изменения в неговия мащаб и структура. На първо място е емиграцията на млади хора („...емиграцията на млади хора ограничава възпроизводството на трудовия ресурс“ (с. 53). Следва демографският срив („По прогнозни оценки на НСИ населението на страната ще бъде под 6 милиона души през 2060 година. Според реалистичния вариант населението ще наброява 5.4 милиона души, а според най-неблагоприятния вариант - 5.2 милиона.“). И не на последно място недоброто образование на младите хора: „Нарастващото несъответствие между качеството на работната сила и потребностите на бизнеса у нас показват, че работната сила получава образование и професионална подготовка неадекватни на практиката“ (пак там, с. 59). Тази ситуация се допълва с обезпокояващия факт, че в икономически развитите страни заминава квалифицирана работна ръка с мотивация за намиране на постоянна работа и създаване на поколение в страната *работодател*.

Отново може да се добави и още един фрагмент, който вече беше посочен, но има отношение към пазара на труда: скритите дейности, непозволяващи държавата да изпълнява достатъчно добре своите функции. На практика делът на скритата икономика в БВП остава вън от възможността правителствените институции да го наблюдават, регулират и контролират, т.е. в тази област е невъзможна държавната намеса за поддържане на макростабилността. Голяма част от платените средства на заетите в скритата или полускритата икономика остават неизвестни. Така се формират потоци от парични средства, с които се ощетява държавата и на практика се редуцират необходимите за обществото разходи за образование, здравеопазване, околна среда, инфраструктурни проекти и социална защита.

В рамките на общото развитие на заетостта в България се наблюдават промени, свързани с неравенството в заетостта по пол и образователно равнище. По принцип заетостта сред мъжете е по-висока от тази сред жените, но се забелязва определена тенденция към намаляване на различията след влизането на страната ни в ЕС (табл. 3).

3. Заети по пол и степен на образование през периода 2000 - 2016 година

Пол	2000	2003	2005	2007	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Степени на образование												
			Заети лица на 25 - 64 навършени години - хиляди									
Общо	2544.1	2564.5	2718.5	2959.0	2817.9	2737.3	2716.6	2725.0	2774.7	2830.3	2821.0	
Висше	616.5	704.1	740.1	796.1	811.4	800.8	804.8	849.9	906.3	939.0	938.5	
Средно	1422.2	1413.1	1503.0	1743.4	1648.6	1622.3	1620.0	1592.5	1561.9	1596.8	1598.0	
Основно и по-ниско	505.4	447.2	475.4	419.5	357.9	314.3	291.8	282.6	306.6	294.4	284.5	
Мъже	1347.5	1349.3	1441.1	1559.7	1487.7	1430.4	1413.2	1422.7	1452.5	1484.8	1489.2	
Висше	263.9	295.1	302.7	323.1	322.8	320.8	323.2	344.1	367.3	379.2	380.1	
Средно	780.1	794.1	857.6	993.9	956.8	927.9	922.9	915.5	904.0	928.5	934.2	
Основно и по-ниско	303.5	260.1	280.8	242.8	208.1	181.7	167.1	163.2	181.2	177.1	174.9	
Жени	1196.6	1215.2	1277.4	1399.2	1330.3	1307.0	1303.4	1302.2	1322.3	1345.5	1331.7	
Висше	352.6	409.0	437.4	473.0	488.5	480.0	481.6	505.8	538.9	559.9	558.4	
Средно	642.1	619.0	645.4	749.5	691.9	694.4	697.1	677.0	657.9	668.3	663.8	
Основно и по-ниско	201.9	187.1	194.6	176.8	149.9	132.6	124.7	119.4	125.4	117.3	109.6	
			Коефициенти на заетост (25 - 64 години) - %									
Общо	58.4	60.4	64.2	70.8	67.4	66.0	66.1	66.7	68.4	70.4	70.8	
Висше	77.7	77.8	80.9	85.1	83.2	81.8	81.8	81.4	82.7	84.9	85.1	
Средно	66.3	66.8	69.8	75.7	70.7	69.3	69.1	69.3	71.1	73.0	73.5	
Основно и по-ниско	35.7	36.6	40.8	44.5	41.0	38.0	37.4	38.1	40.0	40.3	40.3	
Мъже	63.3	64.8	69.2	75.8	71.3	68.9	68.7	69.5	71.2	73.4	74.3	
Висше	80.9	82.6	85.4	88.6	85.7	83.7	83.6	84.1	85.6	87.6	87.5	
Средно	70.7	71.2	74.9	80.9	75.3	72.7	72.1	72.5	74.7	76.8	77.6	
Основно и по-ниско	43.5	42.7	48.1	52.2	47.5	43.7	42.7	43.4	45.4	46.6	47.7	
Жени	53.7	56.2	59.4	66.0	63.6	63.0	63.6	63.9	65.4	67.3	67.3	
Висше	75.6	74.7	78.0	82.9	81.6	80.7	80.6	79.7	80.8	83.2	83.5	
Средно	61.5	61.9	64.1	69.9	65.3	65.1	65.5	65.4	66.8	68.4	68.4	
Основно и по-ниско	28.2	30.5	33.4	37.0	34.5	32.2	32.0	32.6	34.1	33.5	32.2	

Източник: НСИ, Наблюдение на работната сила.

В годините преди 2007 г. коефициентът на заетост при мъжете е с около 10 процентни пункта по-висок от този при жените. След тази година разликата значимо намалява за разглеждания период. Причините за това обстоятелство могат да се търсят в променената конюнктура на пазара на труда както в ЕС, така и в страната. Жените все по-осезателно и сполучливо конкурират мъжете в много отрасли на икономиката. Тази ситуация става възможна, тъй като е резултат от динамичното

навлизане на новите технологии, даващи възможност мъжете и жените да придобият еднаква степен на квалификация и равен шанс да покажат своите знания и умения.

Заетостта по образователно равнище също бележи развитие, което води до промени в неравнопоставеността в пазара на труда. Сравнително най-висок е броят на лицата със средно образование. В началото на разглеждания период (2000 г.) броят на лицата със средно образование е 2.3 пъти по-голям от този на лицата с висше и 2.8 пъти по-голям от броя на лицата с основно и по-ниско образование. През 2007 г. това съотношение се променя: лицата със средно образование са 2.2 пъти повече от заетите висшисти и 4.2 пъти повече от тези с основно и по-ниско образование. През 2016 г. съотношението се променя още по-значимо: 1.7 пъти срещу 5.6 пъти. Неравенството на пазара на труда по образователно равнище в България се засилва. Лицата със средно образование доминират. Най-уязвима е групата на нискоквалифицираните работници.

Същевременно се забелязва ясно очертана тенденция към нарастване на абсолютния брой и относителния дял на мъжете и жените с висше образование на пазара на труда. По-стремителна е тенденцията на увеличение на относителния дял на жените с висше образование (от 25.5% през 2000 г. на 41.9% през 2016 г., или нараства с 12.4 процентни пункта) отколкото при мъжете със същата степен на образование (от 19.6 на 25.5%, или нараства с 5.9 процентни пункта за периода).

Относителният дял на заетите жени с висше образование доминира, което може да се обясни с техния стремеж към по-висока степен на образование, за да бъдат конкурентоспособни и предпочитани от работодателите в процеса на наемане на необходимите им експерти. Подобна тенденция се наблюдава също при мъжете със средно образование, при които нарастването за периода е с 4.8 процентни пункта. При жените със същата степен на образование е налице тенденция на снижение с 3.9 процентни пункта. Подобна тенденция на снижение като абсолютен брой и относителен дял е налице при мъжете и жените с основно и по-ниска степен на образование. Тази тенденция забележимо се ускорява след влизането на страната ни в Европейския съюз. Очевидно конюнктурата на пазара на труда непрекъснато се променя и адаптира към новите технологии, изискващи работна ръка със знания и умения.

Равнището на безработица сред лицата на възраст от 25 до 64 години бележи колеблива тенденция на развитие. В периода 1995 - 2000 г. тя се увеличава, като достига 14.8% от работната сила. В условията на икономическия растеж безработицата намалява до 6.2% през 2007 г. и колебливо нараства в следващите години, след което през 2016 г. се установява на 7.2% (табл. 4).

Налага се изводът, че не се наблюдават драстични отклонения и разлики в равнището на

безработица преди и след влизането на България в ЕС за целия разглеждан период от 2000 до 2016 година.

Тази обща тенденция е характерна за равнището на безработните лица по пол и степени на образование. Отново се налага изводът, че уязвимите групи на пазара на труда са лицата с основно и по-ниска степен на образование. И още един по-малко значим извод: сравнително по-ниско е равнището на безработица при жените отколкото при мъжете (около 1 процентен пункт).

Най-съществени промени в структурата на безработните се наблюдават по образователен признак. Делът на безработните с висше образование е най-нисък и слабо се променя от 8% през 1995 г. на 9.8% през 2000 г. и на 9.4% през 2007 година. **След влизането на страната в ЕС този относителен дял през 2016 г. нараства и достига 14.5%.** Една от причините за това обстоятелство е, че в страната остават висшисти със знания и опит, които не отговарят на изискванията на работодателите и/или техният образователен профил не се търси на пазара на труда.

Известни изменения и колебания се наблюдават при безработните със средно образование, чийто относителен дял от 42.0% през 1995 г. нараства на 51.1% през 2000 г., но през 2007 г. намалява на 47.0%. Този дял е с известни колебания също в периода след влизането на страната в ЕС, като през 2016 г. достига 48.8%. Може да се направи изводът, че равнището на изменение няма подчертано негативни влияния.

Забележима тенденция с върхове и спадове се наблюдава при безработните с основно и по-ниско образование. Техният дял сред безработните се увеличава от 39.0% през 2000 г. на 43.6% през 2007 година. След влизането на страната в ЕС техният дял драстично намалява през 2016 г. на 36.7%, или с 6.9 процентни пункта спрямо 2007 година. Тази промяна в конюнктурата на пазара на труда може да се приеме по-скоро като положителна тенденция при равни други условия. Под „равни други условия“ се имат предвид демографската криза и емиграцията, които до голяма степен *замъгляват* оценките и тенденциите на безработицата в страната.

4. Безработни по пол и степен на образование през периода 2000 - 2016 година

Пол Степени на образование	2000	2003	2005	2007	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	Безработни лица на 25 - 64 навършени години - хиляди										
Общо	442.6	361.6	268.5	194.6	288.9	311.3	339.3	368.1	333.7	262.9	217.5
Висше	43.5	47.7	31.4	18.3	37.8	40.4	48.0	55.2	47.4	36.0	31.6
Средно	226.4	179.1	134.4	91.5	151.8	163.8	183.6	200.1	170.2	130.4	106.1
Основно и по-ниско	172.8	134.8	102.6	84.9	99.3	107.1	107.7	112.8	116.1	96.5	79.8
Мъже	232.7	193.4	143.7	96.0	160.7	179.6	196.9	207.0	191.4	149.1	123.7
Висше	19.0	18.0	13.3	7.4	15.2	17.8	21.3	22.2	20.7	15.1	13.4
Средно	119.0	97.0	73.3	48.7	89.2	101.4	114.5	119.4	100.5	77.7	62.6
Основно и по-ниско	94.7	78.4	57.1	39.8	56.3	60.4	61.2	65.5	70.2	56.3	47.6
Жени	210.0	168.2	124.7	98.6	128.2	131.7	142.4	161.1	142.3	113.8	93.9
Висше	24.5	29.7	18.1	10.9	22.6	22.6	26.8	33.0	26.6	20.9	18.2
Средно	107.4	82.1	61.1	42.8	62.7	62.4	69.1	80.7	69.7	52.7	43.5
Основно и по-ниско	78.1	56.4	45.5	45.0	43.0	46.6	46.5	47.3	45.9	40.2	32.2
	Коефициенти на безработица (25 - 64 години) - %										
Общо	14.8	12.4	9.0	6.2	9.3	10.2	11.1	11.9	10.7	8.5	7.2
Висше	6.6	6.3	4.1	2.2	4.4	4.8	5.6	6.1	5.0	3.7	3.3
Средно	13.7	11.2	8.2	5.0	8.4	9.2	10.2	11.2	9.8	7.6	6.2
Основно и по-ниско	25.5	23.2	17.7	16.8	21.7	25.4	27.0	28.5	27.5	24.7	21.9
Мъже	14.7	12.5	9.1	5.8	9.7	11.2	12.2	12.7	11.6	9.1	7.7
Висше	6.7	5.7	4.2	2.2	4.5	5.3	6.2	6.1	5.3	3.8	3.4
Средно	13.2	10.9	7.9	4.7	8.5	9.8	11.0	11.5	10.0	7.7	6.3
Основно и по-ниско	23.8	23.2	16.9	14.1	21.3	25.0	26.8	28.6	27.9	24.1	21.4
Жени	14.9	12.2	8.9	6.6	8.8	9.2	9.9	11.0	9.7	7.8	6.6
Висше	6.5	6.8	4.0	2.2	4.4	4.5	5.3	6.1	4.7	3.6	3.2
Средно	14.3	11.7	8.6	5.4	8.3	8.2	9.0	10.7	9.6	7.3	6.1
Основно и по-ниско	27.9	23.2	19.0	20.3	22.3	26.0	27.2	28.4	26.8	25.5	22.7

Източник: НСИ, Наблюдение на работната сила.

Конюнктурата на пазара на труда може да се разгледа и от гледна точка на определени съотношения за заетост:

- Безработните са 6.5 пъти по-малко от заетите през 1995 г., а през 2000 г. са около 6 пъти по-малко. През 2007 г. те са значително по-малко - около 15 пъти, а през 2016 г. са вече 12 пъти по-малко. Причина за тези изменения е влиянието и взаимното преплитане на посочените по-горе в текста фактори. Дори е трудно да се даде отговор дали емиграцията или демографската криза има по-значимо влияние при формирането на тези съотношения, но комбинирания негативен ефект е безспорен.

- Съотношенията, свързани със заетостта, се градираат за разглеждания период по степени на образование: безработните висшисти са около 14 пъти по-малко от заетите висшисти през 2000 г., през 2007 г. те са вече 43 пъти по-малко, а през 2016 г. това съотношение е 30 пъти по-малко; безработните среднисти за същите години са съответно около 6, 19 и 15 пъти по-малко от тези, които са заети; безработните с основно и по-ниско образование са 3, 5 и 4 пъти по-малко от заетите с основно и по-ниско образование.

Представените промени в развитието и неравенството на пазара на труда могат да се допълнят с анализ на неравнопоставеността сред хората извън работната сила. Това е групата на обезкуражените работници (неработещи и нетърсещи работа), която в България заема съществен дял от трудоспособното население. В периода 2000 - 2007 г. броят на обезкуражените лица в България на възраст 25 - 64 години намалява почти два пъти (табл. 5). В този период осъществяваният икономически растеж чувствително редуцира техния брой, но икономическата криза отново стимулира тяхното нарастване (2007 - 2011 година). През 2016 г. обезкуражените лица намаляват с 10.5% спрямо 2007 година. Подобни тенденции се наблюдават по пол и по степени на образование.

5. Обезкуражени лица по пол и степен на образование през периода 2000 - 2016 година

Пол Степени на образование	2000	2003	2005	2007	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	Обезкуражени лица на 25 - 64 навършени години - хиляди										
Общо	299.4	325.9	265.1	156.4	176.8	190.7	185.5	170.0	155.7	140.4	140.0
Висше	16.7	23.7	15.8	8.6	10.0	11.6	12.7	14.3	12.0	9.3	8.0
Средно	110.3	132.1	101.7	64.7	78.7	90.1	84.9	76.0	69.3	58.6	58.0
Основно и по-ниско	172.4	170.1	147.6	83.1	88.1	89.0	88.0	79.8	74.3	72.5	74.0
Мъже	151.7	170.2	136.9	79.3	93.9	104.7	99.9	92.8	85.9	74.7	76.0
Висше	6.5	8.3	5.8	(3.2)	4.5	5.1	5.7	5.9	4.1	(3.4)	(3.3)
Средно	57.8	70.3	55.7	34.2	42.0	52.8	49.6	44.9	41.8	31.5	32.6
Основно и по-ниско	87.5	91.7	75.5	41.9	47.5	46.9	44.6	42.1	40.0	39.8	40.0
Жени	147.7	155.6	128.1	77.1	82.9	86.0	85.6	77.2	69.8	65.7	64.1
Висше	10.3	15.4	10.0	5.4	5.6	6.5	6.9	8.4	8.0	5.9	4.7
Средно	52.5	61.8	46.0	30.5	36.7	37.4	35.2	31.1	27.5	27.1	25.4
Основно и по-ниско	84.9	78.4	72.2	41.2	40.7	42.1	43.4	37.7	34.3	32.7	34.0

Източник: НСИ, Наблюдение на работната сила..

Забележка: Данните в скоби са с по-ниска стохастична точност поради малкия обем на наблюдаваните подсъвкупности.

Броят на обезкуражените е значително по-малък от броя на заетите лица. През 2000 г. той е около 9 пъти по-малък от броя на заетите, през 2007 г. е 18 пъти по-малък, а през 2016 г. съотношението отново нараства и обезкуражените лица са вече 20 пъти по-малко. Съотнесени към безработните, тези съотношения за същите години са съответно: обезкуражените лица са 1.5 пъти по-малко от безработните в началото на разглеждания период; с влизането на страната в ЕС отношението намалява на 1.2 пъти; в края на периода отново нараства на 1.6 пъти.

Като цяло тези тенденции се наблюдават в контекста на два особено важни и негативни феномена за развитието на страната: негативната демографска ситуация за годините след 1990 г. и миграцията на млади и образовани работници към икономически развитите страни. Тази ситуация предизвиква странични ефекти, изразяващи се в недостиг на квалифицирана работна ръка в такива сектори на икономиката като индустрията и строителството.

Интересен е погледът към основните показатели за работната сила в страната в контекста на страните от Европейския съюз. Данните за България и страните от ЕС за определените жалонни години по отношение на равнището на заетост са представени в табл. 6.

6. Равнище на заетост по страни за периода 2000 - 2016 година

Страни	2000	2007	2016
Европейски съюз	..	71.6	73.1
Белгия	67.9	69.8	70.9
България	58.4	70.8	70.8
Чешка република	72.7	74.5	79.5
Дания	78.4	79.4	79.0
Германия	69.0	74.0	80.1
Естония	69.2	79.5	78.4
Ирландия	70.1	74.2	71.6
Гърция	64.1	68.7	59.1
Испания	62.6	71.1	66.6
Франция	69.6	72.1	72.3
Хърватия	..	66.2	63.4
Италия	59.1	64.8	64.5
Кипър	72.6	78.4	71.4
Литва	64.7	77.0	75.1
Латвия	68.5	76.3	78.2
Люксембург	69.0	72.7	73.9
Унгария	62.5	65.1	74.1
Малта	55.1	57.1	70.1
Нидерландия	73.8	77.6	78.1
Австрия	71.0	73.4	75.7
Полша	64.0	65.5	71.5
Португалия	75.5	74.6	73.4
Румъния	73.3	68.1	69.2
Словения	70.9	74.4	72.2
Словакия	65.4	70.0	72.8
Финландия	73.4	76.0	75.1
Швеция	78.6	82.0	83.6
Обединено кралство	74.3	76.0	78.6

Източник: Евростат.

Забелязва се, че равнището на заетост преди влизането на България в ЕС е сравнително по-ниско спрямо другите страни. През 2016 г. този показател вече не се отличава така релефно в негативен аспект. Очевидно е, че това се дължи на многократното реструктуриране на пазара на труда след 2007 г., когато мобилността на работната сила и фирмите нарасна в стремежа към търсене на пазарни ниши и печалби в значително големи мащаби и в териториалния обхват на 28 страни.

Равнището на безработица в страните от ЕС е представено в табл. 7. Данните за България показват **релефно очертана тенденция към намаление на равнището на безработните лица след влизането на страната в ЕС.** Все пак се запазва сравнително по-високо равнище на безработица спрямо другите страни в ЕС. Значително по-негативно е положението в Гърция и Испания, което ни определя по-скоро в средните нива на разпределението на страните по този показател. Отново може да се посочи, че разширяването на мащабите на пазара на труда дава възможност за движение на работната сила, което, от своя страна, намалява напрежението в търсенето на работа в границите само на една страна. Това предопределя както позитивните, така и **негативните последици за икономиките на сравнително по-бедните страни.** От съществено значение при тази ситуация е и политическата гъвкавост на дадена страна по отношение на обективните промени в конюнктурата на пазара на труда, в условията на глобализация и динамично променящите се иновативни технологии по света.

7. Равнище на безработица по страни за периода 2000 - 2016 година

Страни	2000	2007	2016
Европейски съюз	..	6.1	7.6
Белгия	5.7	6.3	6.9
България	14.8	6.2	7.2
Чешка република	7.6	4.9	3.6
Дания	4.1	3.2	5.2
Германия	7.9	8.3	3.9
Естония	12.7	4.1	6.4
Ирландия	3.9	3.9	7.1
Гърция	8.9	7.3	22.3
Испания	12.0	7.1	18.0
Франция	9.1	6.4	8.6
Хърватия	..	8.4	11.3
Италия	8.4	5.0	10.2
Кипър	4.4	3.3	11.7
Литва	13.6	5.5	9.3
Латвия	14.7	3.9	7.5
Люксембург	2.0	3.3	5.3
Унгария	5.7	6.6	4.5
Малта	4.7	4.9	3.8
Нидерландия	2.2	2.7	5.1
Австрия	4.5	4.2	5.4
Полша	13.8	8.2	5.2
Португалия	3.4	7.6	10.2
Румъния	6.1	5.2	5.0
Словения	5.9	4.3	7.6
Словакия	15.7	10.0	8.7
Финландия	8.1	5.5	7.4
Швеция	5.1	4.3	5.5
Обединено кралство	4.5	3.7	3.6

Източник: Евростат.

III. Доходи и разходи на домакинствата

Икономическият живот на домакинствата оказва съществено влияние по отношение на търсенето и предлагането на стоки и услуги. От една страна, домакинствата са участници в съвкупното търсене, а от друга - създатели на brutния национален продукт.

Именно това определя необходимостта домакинствата да бъдат разглеждани като социални единици, които играят съществена роля при създаването и реализирането на икономически отношения. Отделното домакинство само условно може да се разглежда като механичен сбор от отделни лица, но фактически то е най-малката устойчива и неделима клетка на обществения организъм. В него рефлексират всички икономически процеси и домакинството ги имитира в многократно умален мащаб.

Интересен е въпросът: Какво се случва с бюджетите на домакинствата непосредствено преди и след влизането на България в ЕС? От 2000 г. е налице трайна тенденция на повишение на доходите на домакинствата в номинално и реално изражение за целия разглеждан период до 2007 г. и след това до 2016 година. През периода преди влизането на България в ЕС (2000 - 2007 г.) общият доход средно на лице от домакинство се повишава от 1 574 лв. на 3 105 лв., или приблизително два пъти. В следващия период - от 2007 до 2016 г., общият доход средно на лице достига 5 167 лв., или повишението е с 66.4%.

За седем години преди влизането на България в ЕС се наблюдава засилваща се тенденция към нарастване на доходите на домакинствата. След този период темповете в нарастване на доходите се понижават в резултат на икономическата криза, обхванала страните от Европа и света. Реалните доходи през първия период нарастват с 39.8%, а през втория - с 32.6% при база 2000 година. Това показва, че през втория период темповете в номиналното и реалното увеличение на доходите се забавят.

Причините за забавянето в скоростта на повишаване на номиналните и реалните доходи могат да се търсят в проявленията на икономическата криза, която започна през 2007 г. и се почувства осезателно у нас през 2008 - 2009 г., непосредствено след влизането на нашата страна в ЕС. Реалните доходи забавят скоростта на нарастване по-скоро под влияние на икономическата криза отколкото от нарастването на инфлацията, която е по-ниска след 2007 г. в сравнение с периода преди приемането ни в Европейския съюз⁵. Икономиката на страната влезе в период на стагнация, която силно се влияе най-вече от отсъствието на иновации и квалифицирана работна ръка като резултат от тъй нареченото

⁵ Индексът на потребителските цени през 2007 г. при база 2000 г. е 150.7%, а през 2016 г. при база 2007 г. е 125.1%.

изтичане на мозъци към икономически развитите страни в света. Това може да обясни до известна степен и свитото потребление, което е характерно за периоди на кризи.

Като цяло с развитието на пазарната икономика в страната се очертава тенденция към позитивен растеж на доходите на българските домакинства. Забележително е, че България още преди да влезе в ЕС се включи успешно в глобалната икономика на двадесет и първи век. Свободното движение на стоки и работна сила оказва невероятен ефект върху развитието на страната като цяло. Негативните страни на този процес като скрита икономика, корупция, организирана и битова престъпност също оказаха своето въздействие. Съществуването на тези явления не позволява на нашата страна да създаде по-висока икономическа база на растеж. Това обстоятелство ни отдалечава от жизнените стандарти, които притежават домакинствата в икономически развитите страни в диапазона от 5 до 7 пъти. **Въпреки това постепенно страната ни се промени предимно в позитивен отколкото в негативен аспект.** Инфлационните процеси също оказват известно влияние върху равнището на доходите. В негативен аспект те засягат осезателно доходите на неактивните и неработещи членове на обществото. В този смисъл може да се каже, че инфлацията по-чувствително редуцира доходите на пенсионерите и нискообразованите (неквалифицираните) слоеве от населението на страната.

Най-важният източник на доходи за домакинствата остава доходът от работна заплата. През 2000 г. този доход е едва 612 лв. на лице от домакинство и неговият относителен дял в общия доход е 38.9%. През 2007 г. достига 1 482 лв. на човек и дялът вече е 47.7%. Нарастването е забележително както номинално (2.4 пъти), така и относително - 8.8 процентни пункта. След този период до 2016 г. темповете на растеж отново се понижават. Доходът от работна заплата се повишава през 2016 г., достигайки 2 807 лв. на лице от домакинство, което е с 89.5% повече спрямо 2007 година. Нарастването на относителния дял в общия доход е с 6.6 процентни пункта. Изводът е, че повече от половината от доходите на българските домакинства се формират от работни заплати, които получават работещите членове на домакинствата.

Вторият по големина източник на доходи са пенсиите. Характерното за този източник на доходи е, че независимо от ниските стойности през годините спасява стотици хиляди пенсионери да не изпаднат в крайна бедност. Другите социални трансфери, свързани със социалното подпомагане, не притежават такъв положителен ефект. Изследванията показват, че ако не се изплащат пенсии от държавата, над 40% от населението на страната ще бъде под линията на бедност. През 2000 г. доходите от пенсия на едно лице са 337 лв., през 2007 г. нарастват на 685 лв. (почти 2 пъти) и през

2016 г. достигат 1 432 лв. (над 2 пъти повече спрямо 2007 година). Съответно дялът на тези доходи за същите години е, както следва: 21.4%; 22.1%; 27.7%. Проблемът е, че броят на населението в пенсионна възраст в страната расте, а все по-малък е броят на работещите. Релефно се очертава тенденцията, при която постепенно намаляват работещите спрямо пенсионерите. Съотношението е на критично равнище - почти едно към едно. Очевидно реформите в това направление са повече от наложителни. Развитието на производствените технологии, навлизането на иновациите в икономиката са ефективното средство за справяне с проблема за недостига на работещи, издържащи пенсионерите в страната.

Следва да се отбележи, че доходите от работна заплата и пенсия формират традиционно съществена част от доходите на домакинствата. През 2000 г. те са 60.3%, през 2007 г. - 69.8%, през 2016 г. - 82.0%. Дялът на пенсиите оказва по-малко влияние при тази нарастваща тенденция, тъй като размерът на пенсиите е преобладаващо нисък.

Може да се допълни, че един традиционно съществуващ източник на доходи за домакинствата от миналото постепенно загуби своята сила и влияние. Това е доходът от домашното стопанство. С навлизането на България в новото хилядолетие този източник на доходи буквално се стопи като относителен дял в общия доход на българските домакинства от 16.7% през 2000 г. на 8.0% през 2007 г., след което дялът му е под 1%. Причините: застаряващо население предимно в селата; миграционните потоци от млада работна ръка към страните от ЕС; предлаганото изобилие от хранителни продукти в магазинните мрежи на големите супермаркети, където цените са приемливи за масовия потребител.

По отношение на разходите може да се посочи, че те плътно следват изменението на доходите, т.е. покриват неотложни потребности. Почти половината от разходите на домакинствата са за храна и поддръжка на жилището (предимно осветление, отопление и ремонт). Така например през 2000 г. домакинствата разходват по 610 лв. за храна и безалкохолни напитки на лице от домакинство, като относителният дял в общия разход е 44.1%. През 2007 г. разходите за храна се повишават на 1 071 лв., а относителният им дял вече се понижава на 37.5%. През 2016 г. разходите за храна нарастват на 1 480 лв. на лице, а дялът им пада на 30.8%⁶. Разходите за жилище и жилищно обзавеждане и поддръжане на дома на лице от домакинство са, както следва: през 2000 г. - 208 лв. с относителен дял 15.1%; през 2007 г. разходите по това перо от бюджета нарастват на 465 лв., а дялът

⁶ В икономически развитите страни относителният дял на разходите за храна и безалкохолни напитки в общия разход е в границите от 10 до 20%. За България през 2017 г. относителният дял на разходите за храна в общия разход е 30.1%.

им леко се променя на 16.3%; през 2016 г. отново се наблюдава абсолютно нарастване на разходите за жилище на 856 лв. на лице, а делът им в общите разходи нараства на 18.0%. **Изводът: налице е бавна и колеблива тенденция, очертаваща благосъстоянието на домакинствата в страната.** Известно е, че относителните разходи за храна в общия разход на домакинствата е синтетичен показател, който дава добра характеристика по отношение на бедността в една страна. Забелязва се тенденция към намаление на този дял след 2000 г., но в сравнение с икономически развитите страни той няма положителни измерения, тъй като същият е значително по-висок. В същото време налице е номинално нарастване на разходите за дома, което е по-бързо в сравнение с относителното. Дължи се на стремежа на домакинствата към подобряване на битовите условия, което се предопределя от изобилието на материали за дома на сравнително изгодни цени, а също така и на нарастващите доходи в условията на инфлация, която през годините не се отличава с екстремални стойности.

Останалите пера от бюджета на българските домакинства са със сравнително по-ниски стойности и се разпределят почти равномерно. Това означава, че около 5 - 6% са разходите за транспорт, съобщения, свободно време, здравеопазване и т.н.

В следващите две таблици са представени международно сравними данни за структурата на разходите на наблюдаваните домакинства в редица страни от ЕС и такива, които кандидатстват за влизане в Съюза⁷. Сравненията са за две години: преди влизането на нашата страна в ЕС - 2005 г., и след това - 2010 година.

Следва да се отбележи, че относителният дял на разходите за храна на домакинствата у нас са сравнително високи, както беше посочено, в сравнение с икономически развитите страни. През 2005 г. този дял е 31.5%, а през 2010 г. се понижава на 29.3%, или с 2.2 процентни пункта. Най-нисък е делът на разходите за храна в Люксембург - под 10%. Най-висок е в Румъния с тенденция към намаление, тъй като за двете наблюдавани години се понижава от 44.2 на 31.5%.

⁷ Данните са сравними само за референтните години - 2005 и 2010. Следващата е 2015 година. Провежданото наблюдение на домакинските бюджети в държавите - членки на ЕС, се основава на т.нар. джентълменско споразумение, което означава, че няма твърдо установени регулации от Евростат по отношение на начина за неговото провеждане. Единствено през пет години се въвеждат общи правила, което позволява да се получат коректно международно сравними данни от изследването на домакинските бюджети.

8. Структура на разходите (по групи на COICOP в %) по страни за 2005 година⁸

Страни	CP01	CP02	CP03	CP04	CP05	CP06	CP07	CP08	CP09	CP10	CP11	CP12
Австрия	13.1	3.8	8.0	22.3	7.0	4.9	18.1	5.1	13.0	3.5	7.0	9.4
Белгия	13.5	2.2	4.7	25.3	5.6	4.7	12.9	2.9	9.5	0.5	6.3	11.9
България	31.5	3.8	3.1	34.7	3.0	4.3	5.0	4.6	2.9	0.5	3.6	3.1
Кипър	15.1	3.0	8.1	21.6	6.1	5.0	16.0	3.5	6.5	9.1	9.5	7.0
Чешка република	15.1	3.1	8.1	21.6	6.1	5.1	16.0	3.5	6.5	9.1	9.5	7.0
Германия	11.2	1.7	4.8	29.6	5.4	3.6	13.3	2.9	11.1	0.8	4.3	11.3
Дания	11.9	3.3	4.9	29.9	6.1	2.7	13.8	2.4	11.4	0.4	4.0	9.3
Естония	22.5	2.8	5.5	29.9	5.2	2.6	10.0	5.5	6.4	1.3	3.1	5.2
Гърция	15.5	4.1	7.7	24.0	6.5	6.2	11.9	3.8	4.2	8.8	9.8	9.0
Испания	18.0	2.3	6.9	30.3	4.7	2.2	10.5	2.7	6.4	1.1	9.3	5.8
Финландия	12.7	2.4	3.8	27.2	5.1	3.5	15.7	2.8	11.2	0.2	4.2	11.2
Франция	13.4	2.3	6.6	26.3	6.1	4.2	13.5	3.3	6.9	0.6	4.6	12.2
Хърватия	27.1	3.3	6.3	29.6	4.1	1.9	8.8	4.3	5.1	0.6	2.8	6.2
Унгария	22.6	4.8	5.3	19.4	4.8	4.8	20.4	6.9	8.9	3.4	6.9	7.7
Ирландия	12.3	5.6	5.1	23.4	7.2	2.5	11.6	3.4	10.1	1.9	6.0	10.9
Литва	33.8	5.3	10.2	18.9	4.4	4.7	8.1	4.6	5.1	1.1	4.6	4.2
Люксембург	9.3	1.7	6.4	30.1	7.1	2.6	16.2	2.2	7.5	0.4	7.9	8.6
Латвия	29.2	3.1	7.3	17.1	5.2	3.7	10.9	5.8	6.3	1.4	5.3	4.8
Португалия	15.5	2.3	4.1	26.6	4.8	6.1	12.9	3.0	5.7	1.7	10.8	6.5
Румъния	44.2	5.8	6.2	15.6	3.8	3.8	6.5	4.9	4.2	0.8	1.1	3.0
Словения	16.7	2.4	7.0	23.0	5.8	1.5	15.6	4.0	9.4	0.8	4.3	9.3
Швеция	10.5	1.9	4.6	29.6	5.9	2.3	123.0	2.8	12.2	0.0	3.5	5.6
Словакия	27.0	3.1	6.1	23.4	4.6	3.1	9.2	4.7	6.6	0.9	4.8	6.6
Обединено кралство	9.9	2.4	5.0	29.6	6.5	1.2	13.5	2.7	12.3	1.4	8.0	7.6

Източник: Евростат: Quality report of the „Household Budget Surveys“ 2005.

⁸ COICOP groups:

CP01: Food and non-alcoholic beverages

CP02: Alcoholic beverages, tobacco and narcotics

CP03: Clothing and footwear

CP04: Housing, water, electricity, gas and other fuels

CP05: Furnishings, household equipment and routine maintenance of the house

CP06: Health

CP07: Transport

CP08: Communication

CP09: Recreation and culture

CP10: Education

CP11: Restaurants and hotels

CP12: Miscellaneous goods and services

Това са групите разходи, които са коректно сравними през референтните години за страните, посочени в табл. 8 и 9.

Също така сравнително висок е относителният дял на разходите за дома. Данните показват, че е налице известно повишение за двете разглеждани години - от 34.7 на 37.2%. **Може да се отбележи, че за разглеждания период представените данни като цяло не показват релефно изразени положителни изменения по отношение на финансовото състояние на домакинствата в страната, съотнесено към икономически развитите страни.**

9. Структура на разходите (по групи на COICOP в %) по страни за 2010 година

Страни	CP01	CP02	CP03	CP04	CP05	CP06	CP07	CP08	CP09	CP10	CP11	CP12
Австрия	12.1	2.4	5.7	23.8	6.9	3.5	15.0	1.7	12.8	1.0	5.7	9.3
Белгия	13.2	2.1	4.5	26.7	6.3	4.7	13.0	2.6	9.1	0.5	6.4	11.0
България	29.3	4.0	2.5	37.2	2.8	4.8	5.3	4.1	2.6	0.3	4.1	3.1
Кишър	12.3	1.3	6.8	26.6	5.7	5.3	13.9	3.5	5.4	3.4	8.5	7.2
Чешка република	20.3	2.9	5.2	22.7	6.6	2.9	11.2	4.8	10.7	0.7	5.3	6.9
Германия	11.6	1.6	4.4	30.3	4.7	3.9	14.0	2.7	10.5	0.8	4.7	10.8
Дания	11.8	2.8	5.2	31.2	5.6	2.7	12.3	2.4	11.5	0.6	5.0	9.0
Естония	23.3	3.1	4.0	29.4	5.5	3.2	9.7	5.2	8.4	1.1	2.6	4.6
Гърция	16.0	3.0	6.0	27.5	5.6	5.3	10.5	3.4	3.9	2.8	9.6	6.4
Испания	14.4	2.1	5.6	30.0	4.9	3.2	12.4	3.1	6.6	1.0	9.1	7.6
Финландия	13.0	2.3	3.4	26.7	4.8	3.2	17.5	2.6	10.4	0.2	4.2	11.9
Франция	15.8	2.6	4.0	26.6	4.9	1.5	14.1	2.9	7.7	0.5	5.5	13.7
Хърватия	25.6	3.0	5.1	32.3	3.9	2.6	9.5	4.2	4.4	0.7	1.9	6.8
Унгария	18.7	2.6	3.2	39.0	3.2	4.0	9.0	4.9	6.4	0.7	3.1	5.2
Ирландия	12.2	3.2	5.4	27.7	3.7	2.9	12.8	3.5	8.9	2.0	7.9	9.9
Италия	18.6	1.7	6.4	32.3	5.1	3.8	11.6	2.0	5.6	0.8	4.9	7.1
Литва	28.5	3.2	7.0	28.5	4.1	4.0	8.0	3.8	3.9	0.5	4.5	4.1
Люксембург	8.8	1.4	6.2	33.4	6.3	2.5	14.5	2.1	7.3	0.4	7.6	9.3
Латвия	26.1	3.1	5.4	23.5	3.8	5.4	11.0	4.6	6.5	1.7	3.7	5.3
Малта	22.2	2.4	7.1	8.1	8.8	6.3	13.8	4.0	8.4	1.7	7.0	10.3
Полша	22.7	2.5	4.8	32.7	4.7	4.4	8.8	4.0	7.4	1.2	2.1	4.8
Португалия	13.3	1.9	3.7	29.2	4.2	5.8	14.5	3.3	5.3	2.2	10.4	6.3
Румъния	31.5	5.9	4.2	36.0	3.1	3.5	4.6	3.8	3.1	0.6	1.0	2.9
Словения	12.7	2.0	4.7	33.1	6.1	2.2	12.3	2.9	14.1	0.0	3.8	6.1
Швеция	14.5	1.9	5.9	29.8	5.8	2.0	13.2	4.1	9.0	0.8	3.6	9.2
Словакия	22.0	3.0	5.3	33.8	4.0	3.0	7.2	5.2	7.2	0.4	43.8	4.0
Обединено кралство	12.6	2.8	5.6	18.0	7.5	1.2	15.4	3.1	13.6	2.4	9.3	8.5
Черна гора	39.9	3.5	7.4	15.3	3.9	3.3	8.8	5.1	3.7	1.8	2.3	4.9
БЮР Македония	43.3	4.1	6.8	12.9	5.4	3.7	6.6	4.1	2.7	1.0	4.8	4.9
Турция	22.5	4.1	5.2	28.0	6.1	2.0	14.3	4.2	2.6	2.0	5.0	4.0

Източник: Евростат: „Household Budget Surveys“ 2010 Wave, EU Quality report.

Налага се изводът, че нарастването на БВП не се отразява съществено върху състоянието на обикновените домакинства в страната. **Разпределителните и преразпределителните процеси не се отразяват осезателно върху повишаване на благосъстоянието.** Това означава, че съществуват повече или по-малко важни приоритети за функционирането на обществото и държавата. Политиките в това отношение могат да бъдат разностранни и разнопосочни, но все пак Стийглиц отбелязва, че „най-добрият начин за растеж е разширяването откъм средата - а не процеждането откъм върха“ (Стийглиц, Голямото разделение, с. 133). В този смисъл той изключва политиката, която е свързана с „Прехвърлянето на пари от низините към върха, което намалява потреблението, защото хората с по-високи доходи харчат - взето като процент от дохода им - по-малко от хората с по-ниски доходи, т.е. когато повече пари се съсредоточават към върха, съвкупното търсене влиза в спад (Стийглиц, с. 123). Прочитът на миналото също е от значение, когато се правят политики по доходите. Ето защо коментарът на Стийглиц може да се приеме за особено актуален днес: „Рузвелт и икономистът Джон Мейнард Кейнс, макар и проклинани от капиталистите, са успели да спасят капитализма от самите капиталисти (има се предвид разпределението на богатството чрез данъци и социална политика, а също ограниченията, наложени чрез регулации)“ (Стийглиц, Голямото разделение, с. 130).

Важен аспект при изпълнение на определени аспекти от социалната политика на държавата е равнището на събираните данъци, което предопределя възможността за редуциране на бедността при следващи преразпределителни процеси, осъществявани от нея с тази цел. По данни на Евростат през 2015 г. отношението на данъчните постъпления към БВП в България е бил 29% при средно ниво от 40% за Европейския съюз и 41.4% за еврозоната. България продължава да е сред държавите в Европейския съюз с най-нисък процент на данъчните приходи спрямо размера на brutния вътрешен продукт. Страната е с най-ниско съотношение на данъците върху доходите към БВП, сочат също данните на Евростат.

По-нисък е този показател само в Ирландия - 24.4%, Румъния - 28%, и Швейцария - 28.1%. Веднага след нас са Литва с 29.4% и Латвия с 29.5%. С най-висок дял на събраните данъци от БВП са Дания, Белгия, Австрия и Германия.

От Евростат отбелязват, че за първи път от 2010 г. насам съотношението данъци/БВП в еврозоната намалява (41.5% през 2014 г. и 41.4% през 2015 година). През 2015 г. дялът на данъците

върху производството и вноса е най-висок в Швеция (22.1% от БВП), Хърватия (19.7%) и Унгария (18.9%), докато те са най-ниски в Ирландия (8.9%), Германия и Словакия (по 11%).

При налозите, свързани с доходите и богатството, най-голям дял е регистриран в Дания (30.4% от БВП), Швеция (18.4%), Белгия (16.7%) и Финландия (16.6%). Най-ниско съотношение на данъци върху доходите към БВП е отчетено в България (5.4%), Литва (5.5%) и Хърватия (6%). Конкретно за България следва да се отбележи, че ниските нива на данъците върху доходите по принцип облагодетелства домакинствата с много високи доходи, при което възможностите на държавата за преразпределение и провеждане на определена социална политика се ограничават. При тази ситуация *ножицата между богатите и бедните непрекъснато се разтваря*.

IV. Инфлация и реални доходи на домакинствата

Изменението на цените на купените от домакинствата хранителни и нехранителни стоки се характеризира чрез изчисляване на динамични индекси на цените по информация от Наблюдението на домакинските бюджети (табл. 10). Тези индекси измерват средното относително изменение на цените при структура на закупените стоки от базисния период. При база 2001 г. през 2016 г. цените нарастват приблизително два пъти (с 95.3%). Преди влизането на страната ни в ЕС индексът за разглеждания период нараства с 46.7%, а след това при база 2007 г. нарастването е с 40.1%. Налице е известно намаление в повишението на индекса на цените през втория спрямо първия от наблюдаваните периоди. Като цяло тази тенденция влияе осезателно върху бюджетите на българските домакинства през разглеждания 16-годишен период на изменение на цените, **но сравнявайки данните за двата периода не може да се направи категоричен извод, че след влизането на страната ни в ЕС е налице значима промяна по отношение на техния бит и финансови възможности**. Като важна причина за това обстоятелство може да се посочи започналата икономическа криза в световен мащаб, която повлия негативно по отношение на възможностите за развитие на пазарната икономика в страната, както вече беше отбелязано.

Тази ситуация е силно повлияна и от развитието на цялата еврозона. Във връзка с това Стийлиц отбелязва, че „...стандартите на живот намират по-добър израз в БВП на глава от населението отколкото в самия БВП“ (Стийлиц, Еврото, с. 95). Според данните за „БВП на глава от населението между 2007 и 2015 г. за Съединените щати налице е увеличение - над 3%, за ЕС - около 0.9%, за европейските страни извън еврозоната - около 0.7%, за еврозоната е налице намаление - 1.8%“ (пак там, графика, с. 96).

**10. Динамични индекси на цените по данни от Наблюдението на
домакинските бюджети⁹**

	Години, приети за база														
Години	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
2001	100.0														
2002	102.6	100.0													
2003	103.9	101.4	100.0												
2004	114.6	111.5	109.7	100.0											
2005	120.2	116.9	115.2	105.0	100.0										
2006	131.8	114.8	126.2	114.8	109.3	100.0									
2007	146.7	139.2	130.3	119.3	114.4	106.2	100.0								
2008	161.6	153.7	144.0	131.9	126.8	117.6	110.4	100.0							
2009	171.2	165.8	163.1	148.4	141.2	128.6	114.0	101.0	100.0						
2010	176.4	170.5	168.0	152.9	145.2	131.5	117.6	104.2	102.3	100.0					
2011	188.6	181.4	178.2	161.4	153.2	138.2	122.5	108.3	107.5	106.0	100.0				
2012	196.7	189.7	186.7	169.3	160.7	145.2	128.8	114.0	112.9	111.1	104.8	100.0			
2013	199.6	192.5	189.4	171.9	163.3	147.5	131.1	116.0	114.8	113.0	106.6	101.7	100.0		
2014	199.4	189.3	186.1	160.7	160.7	145.1	129.4	114.6	113.2	111.3	105.1	100.1	98.6	100.0	
2015	193.3	193.3	190.1	164.0	164.0	148.1	131.5	116.4	114.9	113.2	106.9	101.9	100.1	100.8	100.0
2016	195.3	195.3	192.0	165.7	165.7	158.9	140.1	117.4	115.7	113.8	107.5	102.4	100.7	101.2	100.4

Източник: НСИ, Наблюдение на домакинските бюджети.

Очевидно е, че изменението на цените за разглеждания период оказва съществено влияние върху равнището на реалните доходи на домакинствата, но се запазва балансът в тяхното съотношение за двата подпериода (преди и след 2007 година). Така например за целия период реалните доходи нарастват със 74.1%. През 2007 г. (при база 2000 г.) нарастването е с 30.9%, а през

⁹ Индексът на цените се изчислява по формулата:

$$I = \frac{\sum p_1 q_0}{\sum p_0 q_0},$$

където: p_0 е средната цена на стоките през базисния период;

p_1 - средната цена на стоките през отчетния период;

q_0 - количеството стоки, купени през базисния период.

2016 г. (при база 2007 г.) нарастването е с 33.1% (табл. 11). При формирането на данните за индексите следва да се вземе предвид активността на домакинствата на пазара. При задоволяване на своите потребности домакинствата търсят стоки и услуги за бита на възможно най-ниските цени, което включва както големите търговски вериги и по-големи или малки квартални магазини, така и частните производители и прекупвачи. Въпреки това като цяло инфлацията изпреварва растежа на доходите на домакинствата.

11. Индекси на реалните общи доходи средно на лице от домакинство

Години	Години, приети за база														
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
2000	100.0														
2001	94.0	100.0													
2002	111.0	118.7	100.0												
2003	116.3	123.7	104.8	100.0											
2004	118.3	125.8	106.6	101.7	100.0										
2005	118.4	125.9	106.6	101.7	100.1	100.0									
2006	121.5	129.2	109.4	104.4	102.7	102.7	100.0								
2007	130.9	139.2	117.9	112.5	110.6	110.6	107.7	100.0							
2008	131.4	139.7	118.3	113.0	111.1	111.0	108.1	100.4	100.0						
2009	134.8	143.4	121.5	115.9	114.0	113.9	111.0	103.0	102.6	100.0					
2010	130.0	138.3	117.1	111.8	109.9	109.9	107.0	99.3	99.0	96.4	100.0				
2011	129.3	137.5	116.5	111.2	109.3	109.3	106.5	98.8	98.4	95.4	99.5	100.0			
2012	143.7	152.9	129.5	123.5	121.5	121.4	118.3	109.8	109.4	106.6	110.5	111.1	100.0		
2013	158.5	168.8	142.8	136.2	134.0	133.9	130.5	121.1	120.6	117.5	121.9	122.5	110.3	100.0	
2014	160.7	170.9	144.8	138.2	135.9	135.8	132.3	122.8	122.3	119.2	123.6	124.3	111.8	101.4	100.0
2015	165.6	176.1	149.2	142.3	140.0	139.9	136.3	126.5	126.0	122.8	127.4	128.0	115.2	104.5	103.0
2016	174.1	185.2	156.9	149.7	147.2	147.1	143.3	133.1	132.5	129.1	133.9	134.6	121.2	109.9	108.3

Източник: НСИ, Наблюдение на домакинските бюджети.

За сравнение са представени данни и от наблюдението на потребителските цени и инфлацията в страната за разглеждания период. Данните от табл. 12 показват, че за целия разглеждан период индексът на потребителските цени нараства с 88.5% и е по-нисък от изчисления по данни от

Наблюдението на домакинските бюджети (нарастване с 95.3%). Индексите от двете наблюдения **не са съпоставими**, тъй като при изчисляването им са използвани различни методики¹⁰. На практика чрез тези методики се прави характеристика на пазара, което образно може да се представи като *предлагането на стоки* от гледна точка на продавачите (данни от магазинната мрежа) и *търсенето на стоки* от гледна точка на купувача (данни от домакинствата). За целите на анализа това е добра възможност за оценки, когато се отчита влиянието на цените върху доходите, разходите и потреблението на домакинствата в съответствие с търсенето и предлагането на стоки и услуги на пазара в страната.

Данните от табл. 12 показват, че инфлацията преди влизането на страната ни в ЕС е по-висока (с 50.7% при база 2000 г.), отколкото в периода след това (с 25.1% при база 2007 година). По принцип този показател акумулира процесите на пазарната икономика, където търсенето и предлагането предопределя динамиката в конюнктурата на връзките между производство (на стоки и услуги), пазар и потребление. Очевидно разрастването на мащабите на пазара, търговските връзки и конкуренцията в пазарната търговия оказват влияние за понижаване на инфлацията. Остава открит въпросът дали тази ситуация е изгодна за производителите на стоки в страната.

¹⁰ При определяне на индексите от табл. 10 са взети предвид само стоките, за които в Наблюдението на домакинските бюджети има данни за купените количества - 117 позиции за хранителни и 45 за нехранителни стоки (общо 162 стоки). Съответно при изчисляване на индекса на потребителските цени се наблюдават над 700 стоки и услуги в магазинната мрежа на областните градове на страната. Въпреки това коментарът за данните и от двете изследвания е възможен и логичен за целите на един по-обстоятелствен анализ, тъй като естеството на тяхното изчисление се основава на използването на статистически методи, които в етимологията си са едни и същи, което включва още: използване на данни от Наблюдението на домакинските бюджети и при двете изследвания; използват се едни и същи обекти на наблюдение - магазинната мрежа в страната; използват се едни и същи периоди на наблюдение; данните и от двете изследвания се основават на извадки.

12. Средногодишни индекси на потребителските цени

Години	Години, приети за база														
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
2000	100.0														
2001	107.4	100.0													
2002	113.6	105.8	100.0												
2003	116.3	108.3	102.3	100.0											
2004	123.4	115.0	108.6	106.1	100.0										
2005	129.6	120.7	114.1	111.5	105.0	100.0									
2006	139.0	129.5	122.4	119.6	112.7	107.3	100.0								
2007	150.7	140.4	132.7	129.6	122.1	116.3	108.4	100.0							
2008	169.3	157.7	149.1	145.6	137.2	130.6	121.8	112.1	100.0						
2009	174.0	162.1	153.2	149.7	141.0	134.2	125.1	115.4	102.8	100.0					
2010	178.2	166.0	156.9	153.3	144.4	137.5	128.2	118.3	105.3	102.4	100.0				
2011	185.8	173.0	163.5	159.8	150.5	143.3	133.6	123.2	109.7	106.8	104.2	100.0			
2012	191.3	178.1	168.4	164.5	155.0	147.5	137.6	126.9	112.9	100.9	107.3	103.0	100.0		
2013	193.0	179.7	169.9	166.0	156.4	148.9	138.8	128.0	113.9	109.3	108.3	103.9	100.9	100.0	
2014	190.2	177.2	167.5	163.6	154.1	146.7	136.8	126.2	112.3	109.2	106.7	102.4	99.5	100.9	100.0
2015	190.0	177.0	167.3	163.4	154.0	146.6	136.7	126.1	112.2	109.2	106.6	102.3	99.4	98.5	99.0
2016	188.5	175.6	165.9	162.1	152.7	145.4	135.6	125.1	111.3	108.3	105.8	101.5	98.6	97.7	99.1

Източник: НСИ, Наблюдение на потребителските цени.

Данните за хармонизирания индекс на потребителските цени в следващите таблици показват, че през разглеждания период Европейският съюз влияе стабилизиращо по отношение на икономическото развитие на държавите членки. Този ефект има позитивни странични ефекти и по отношение на страните, които не са членки на ЕС към момента. Конкретно за България следва да се отбележи, че средногодишният индекс на изменение при база 2015 г. има тенденция на нарастване от 2000 до 2007 г., след което тази тенденция не се променя съществено до 2017 година. Подобна тенденция се наблюдава и в другите държави - членки на ЕС. Очевидно е, че тази тенденция отразява динамиката на пазара преди и след 2007 г., което включва както разширяването на Съюза, така също и динамичното изменение на новите технологии и ускорената мобилност на стоки и работна сила.

13. Хармонизиран индекс на потребителските цени
(Средногодишни индекси на изменение при база 2015 година)

Страни	2000	2007	2010	2017
Европейски съюз	..	86.65	92.59	101.97
Белгия	74.96	86.13	92.09	104.03
България	54.08	81.78	96.66	99.85
Чешка република	73.80	85.60	92.60	103.10
Дания	77.50	88.00	94.10	101.10
Германия	79.40	89.50	93.20	102.10
Естония	58.22	77.25	87.96	104.48
Ирландия	77.10	96.40	96.20	100.10
Гърция	71.01	89.75	99.27	101.15
Испания	71.22	88.75	94.08	101.69
Франция	78.23	89.52	94.05	101.47
Хърватия	69.32	84.65	92.55	100.67
Италия	74.20	87.30	92.60	101.30
Кипър	74.91	88.67	95.09	99.45
Латвия	55.18	79.08	92.96	103.00
Литва	68.68	78.93	92.43	104.42
Люксембург	70.43	85.45	91.44	102.15
Унгария	51.95	77.45	89.47	102.84
Малта	72.34	84.38	91.79	102.18
Нидерландия	74.51	88.36	92.05	101.40
Австрия	75.02	85.53	90.14	103.22
Полша	70.00	83.30	92.70	101.40
Португалия	73.18	90.39	93.22	102.20
Румъния	28.01	72.58	87.73	100.00
Словения	61.98	86.42	93.86	101.40
Словакия	61.50	86.80	91.69	100.90
Финландия	76.79	84.57	90.83	101.23
Швеция	79.78	89.82	96.43	103.02
Обединено кралство	72.70	81.80	89.40	103.40
Европейско икономическо пространство	74.73	86.61	92.59	102.01
Исландия	47.60	60.94	85.85	99.13
Норвегия	77.10	85.70	92.80	105.80
Швейцария	..	99.16	101.40	100.11
Сърбия	..	58.3	74.90	104.70
Турция	13.14	53.66	68.37	119.63
САЩ	..	87.11	92.56	102.29

Източник: Евростат.

Данните от табл. 13 също отразяват кризата от 2007 - 2010 г., която засяга по-малко икономически развитите страни и влияе забележително по-негативно върху по-слабо развитите страни. Въпреки това **се счита, че доминиращото влияние на еврото в държавите - членки на ЕС, е дисциплиниращо по отношение на измененията на цените на стоките и услугите.** Това обстоятелство предопределя съществуващото различие в нивата между равнището на доходите и тяхното съотнасяне към цените на пазарите в страните, където еврото е въведено и където все още не е въведено. Това обстоятелство налага коментари и мнения на известни икономисти, че въвеждането на еврото в страните с по-слаба икономика има и ще има негативен ефект за тяхното развитие. Например Стиглиц е категоричен: „...еврото задълбочи разделението - доведе до това по-слабите страни да отслабнат още повече, а по-силните да се засилят още повече“ (Стиглиц, Еврото, с. 22).

V. Оценки за бедността

Оценките за бедността се разработват основно чрез информацията от две регулярни наблюдения, осъществявани от НСИ, както следва: „Наблюдение на домакинските бюджети“ и „Статистика на доходите и условията на живот“. В следващите редове ще посоча основните резултати, различия и особености на двете изследвания. Получените резултати при оценяване на бедността в България¹¹ показват, че линията на бедност на еквивалентно лице¹² през последните 16 години очертава забележима тенденция на нарастване - от 628 евро (EUR)¹³ през 2000 г. до 1 819 евро през 2016 г., или повишението е над 2.9 пъти. През 2007 г. спрямо 2000 г. нарастването е с 88.7%, след което през втория период - 2016 г. спрямо 2007 г., нарастването е с 53.5% (табл. 14). През втория период темповете, с които нараства линията на бедност, се забавят. Възможна причина за тази ситуация, при равни други условия¹⁴, е наличието на особености в разпределителните и праразпределителните процеси, в които участват домакинствата, при което по-стриктно се определя

¹¹ Оценките за бедността са направени с използване на данни от Наблюдението на домакинските бюджети. Това е първото изследване, използвано в нашата страна за оценки на бедността. От това изследване се определя и официалната линия на бедност от 2006 г. досега (методиката е публикувана в Държавен вестник от същата година). За европейски сравнения се използва изследването „Статистика на доходите и условията на живот“ (SILC).

¹² Изчисленията са направени, като е използвана скала на еквивалентност, за да се отрази икономията от ресурси в резултат от съвместното съжителство на лицата в рамките на едно домакинство. На практика това е тази част от доходите, която се изразходва за материални блага, еднакво необходими, неделими и полезни за всички членове на домакинството. Например разходите за покупката на телевизор, заплащането на отоплението и осветлението в дома и други. Използвана е еквивалентната скала на Евростат, както следва: 1 - за първия член на домакинството; 0.5 - за всеки следващ възрастен член; 0.3 - за дете под 14 години. По този начин едно домакинство, състоящо се от мъж и жена с дете под 14 г., се приравнява на 1.8 еквивалентни единици.

¹³ Валутни курсове: 1 EUR = 1.95583 BGN (лв.); 1 USD = 1.39344 BGN (лв.); 1 USD = 0.712 EUR (курсовете са за септември 2011 година).

¹⁴ Под равни други условия се разбира свеждане до минимум на риска от разминаване на теоретичните и емпирични постановки, когато се осъществява дадено статистическо изследване.

и лимитира техният достъп до социални помощи, а също и до всички мероприятия, организирани от държавата, за осигуряване на заетост.

Същевременно равнището на бедност (след социалните трансфери) се колебае през годините (най-високата стойност е през 2012 г. - 16.4%) и по тази причина не може да се каже, че се очертава някаква ясно определена тенденция (табл. 15). С други думи, **около 1 100 - 1 200 хиляди са бедните, живеещи на територията на България през разглеждания период.** Може само да се добави, че при равни други условия **те са сравнително по-малко бедни след 2007 г., като се имат предвид сравнителните данни за нарастване на инфлацията,** посочени в предходните редове на изложението.

Данните от табл. 14 съдържат също и информация, отразяваща влиянието на социалните трансфери върху равнището на бедност. Ако се изключи получаването на социалните трансфери, но пенсиите останат като източник на доходи, равнището на бедност нараства в границите от 2 до 4 процентни пункта за разглежданите години. През 2007 г. това равнище е 17.2%, а през 2016 г. е 18.3%.

Влиянието на пенсиите е много по-важно за редуцирането на бедните слоеве от населението в страната. При изключване на доходите от всички социални трансфери, включително и на доходите от пенсии, делът на бедните съществено нараства. Но отново се наблюдава намаление на тяхното влияние след 2007 година. Данните показват, че при изключване на всички социални трансфери, включително пенсиите, равнището на бедност нараства и почти достига 50%, като в края на разглеждания период през 2016 г. е 49.5%. В трудовете на редица социални теоретици от икономически развитите страни на света се лансира тезата за постепенно оттегляне на държавата от традиционните ѝ социални функции за раздаване на помощи и се предлагат подходи, които обясняват как хората сами да решават своите социални и битови проблеми. Подобни ограничения в социалната политика се наблюдават и в България. Очевидно е, че икономическото развитие на една страна предопределя и размера на помощите за бедните слоеве от населението. Това определя политиките в тази сфера, които могат да се изразяват в засилване на социалната държава или предприемане на мерки само до ограничаване и омекотяване на бедността.

Данните за Коефициента на Джини и квантилното отношение - S80/20 (табл. 15) показват, че както неравенството, така и поляризацията на населението по доход не се отличават с определена динамика и ясно изразена тенденция в годините след началото на новото хилядолетие. Основната причина за това обстоятелство е наличието на скрита икономика в

страната. На практика съществуват източници за получаване на големи по размер доходи, които не могат да бъдат обхванати от официалната статистика. Това не позволява да се направят по-надеждни и по-точни оценки на съществуващото подоходно неравенство и поляризация в страната.

14. Основни показатели на бедност за периода 2000 - 2016 година

Година	Линия на бедност в ECU/EUR (60% от медианния ¹⁵ еквивалентен доход)	Равнище на бедност преди социалните трансфери - %	Равнище на бедност, вкл. пенсиите, преди социалните трансфери - %	Равнище на бедност след социалните трансфери - %	Коефициент на Джини ¹⁶	Квантилно отношение S80/20 ¹⁷
2000	628	39.0	17.5	14.3	25	3.8
2001	639	43.1	19.2	15.5	26	3.8
2002	762	37.1	16.6	13.4	26	3.8
2003	843	36.7	16.1	14.1	24	3.6
2004	871	40.1	17.6	15.3	26	4.0
2005	931	39.1	17.2	14.2	25	3.7
2006	1020	40.5	16.9	13.9	24	3.5
2007	1185	40.5	17.2	14.1	25	3.7
2008	1294	43.5	18.3	14.4	26	3.9
2009	1412	46.9	18.4	14.7	26	3.9
2010	1327	50.3	19.6	16.0	27	5.2
2011	1367	50.0	17.0	14.4	28	4.3
2012	1540	47.5	19.5	16.4	29	4.5
2013	1367	50.0	17.7	14.4	28	4.3
2014	1540	47.5	19.5	16.4	29	4.5
2015	1620	47.7	18.3	15.1	30	4.6
2016	1697	46.9	19.1	14.8	28	4.2

Източник: НСИ.

¹⁵ Медианата е значението на признака (дохода) на единицата (домакинството) в статистическия ред, която се намира в средата. Статистическият ред е нареждане на единиците по размера на признака в низходящ или възходящ ред. В конкретния случай това е домакинството, което дели статистическия ред на две равни части - бедни и небедни.

¹⁶ Коефициентът на Джини се изчислява въз основа на данни от разпределението на лицата от домакинствата по доход и е нормиран в границите от 1 до 100.

¹⁷ Отношение между доходите на най-бедните и най-богатите 20% от населението (S80/20).

В съответствие с поставените цели на хилядолетието¹⁸ се предвиждаше през 2015 г. относителният дял на бедните в България да бъде подобен на този в икономически развитите страни от Европейския съюз (към момента около 15%). Трябва да се подчертае, че този показател е необходимо да бъде достигнат при линия на бедност 2 040 евро на лице за година, т.е. например в сравнение с 2000 г. същата трябва да нарасне реално около 3.2 пъти. Показателят за относителния дял на бедните при равни други условия през 2015 г. е достигнат за България - 15.1% (табл. 15). В същото време линията на бедност в номинално изражение е със значително по-ниска стойност от поставените цели - 1 620 евро, или е по-ниска (в сравнение с поставените цели) с 20.6%.

Подходното неравенство на домакинствата в България се увеличава през последните три десетилетия. Еволюцията на неравенството преминава през периоди на нарастване и понижаване, които са пряко свързани с икономическото развитие на страната и реформите в началото на 90-те години. Преходът към пазарна икономика и развитието на частния сектор стимулираха подходното неравенство, докато периодът на икономически растеж създаде благоприятни условия за неговото снижаване. Основният въпрос, който възниква, е какви са ефектите от повишаването на неравенството върху социално-икономическите, политическите и културните процеси в страната?

Развитието на процесите на неравенството на домакинствата по доход и по размер на богатството най-вече засягат негативно рисковите групи от населението на страната. Тази ситуация е особено характерна в условията на икономическа криза и развитие на скрита икономика. На първо място, това е тази част от населението на страната, която се намира под линията на бедност. Конкретизацията в тази посока включва значителна част от ромите. По данни от последното преброяване на населението през 2011 г. техният брой е 325 343 души, или 4.8% от цялото население на страната¹⁹. Това е етническата група, която е в най-ниската част на подходното разпределение. Основна причина за тази ситуация е ниската степен на образованост на етноса като цяло. Това предопределя и негативното отношение на работодателите към ромите на пазара на труда.

На второ място, пенсионерите са тази част от населението на страната, които се намират в особено негативно положение по отношение на подходното разслояване. През последните години броят на пенсионерите в страната непрекъснато нараства. Налице е процес, който протича

¹⁸ Цели на хилядолетието за развитие. Програма за развитие на ООН. С., 2003.

¹⁹ Техният брой е значително по-голям. За това свидетелства и фактът, че приблизително 700 хил. души не са отговорили на въпроса за принадлежност към определена етническа група по време на преброяването през 2011 година. По експертна оценка действителният брой на ромите в страната е в границите от 650 до 700 хиляди души.

сравнително динамично: работещите непрекъснато намаляват, а пенсионерите се увеличават, т.е. все по-малко работещи издържат един пенсионер.

На трето място, това са безработните и обезкуражените лица. Значителен фактор за процеса на неравенството на населението на пазара на труда е образователното равнище. Степента на образование има водеща роля по отношение на задълбочаващите се негативни процеси, свързани с обедняването, безработицата, повишаването на заболяемостта, увеличаването на престъпността и наркоманията. Развитието на националната и глобалната икономика изисква висока степен на образование, тъй като конюнктурата на пазара на труда реагира най-чувствително по отношение на образователното равнище на работната сила. Важен и постоянно разширяващ се сегмент от пазара на труда заема високотехнологичното производство на стоки и услуги, което изисква и висока степен на знания и умения. Неравенството в образователното равнище предопределя неравенството на пазара на труда. Тази последователност продължава и формира неравенството между отделните категории население в различни сфери на обществото.

От 2006 г. за целите на европейските сравнения в България стартира изследването „Статистика на доходите и условията на живот“ (SILC)²⁰. При строго спазване на поредицата от регламенти, методологически документи и препоръки нашата страна с провеждането на това изследване е коректно сравнима с оценките за бедността, получавани чрез същото изследване в другите държави - членки на ЕС.

²⁰ Изследването SILC се осъществява въз основа на поредица от регламенти, които България трябва да спазва, преди като кандидат-член (от 2003 г.), а сега като реален член на Европейския съюз. Това е панелно изследване и се различава от Наблюдението на домакинските бюджети“ по времетраене, съдържание и цели, като и при двете изследвания единицата на наблюдение са обикновените домакинства на територията на страната (за повече информация вж. методологиите на двете изследвания, публикувани на сайта на НСИ).

15. Оценки на бедността по данни от наблюдението „Статистика на доходите и условията на живот“ за периода 2005 - 2016 година

Показатели	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Линия на бедност средномесечно - лв.	135.3	144.8	212.3	276.5	295.0	295.0	283.8	279.7	285.9	323.8	325.8	308.2
Лица под линията на бедност - хил.	1417	1691	1632	1657	1565	1672	1559	1559	1528	1578	1586	1639
Относителен дял на бедните - % от населението	18.4	22.0	21.4	21.8	20.7	27.2	22.2	21.2	21.0	21.8	22.0	22.9
Относителен дял на бедните преди получаването на социалните трансфери - % от населението	44.9	41.4	40.0	38.8	40.8	40.8	41.7	41.8	41.8	46.2	42.4	45.5
Квантилно отношение S80/20	5.1	7.0	6.5	5.9	5.9	6.5	6.1	6.1	6.6	6.8	7.1	7.9
Коефициент на Джини	31.2	35.3	35.9	33.5	33.2	33.2	35.1	33.7	35.4	35.4	37.0	38.3

Източник: НСИ.

Данните показват, че за изминалия период (2005 - 2016 г.) линията на бедност нараства, а относителният дял на бедните въпреки колебанията не се променя съществено през годините. Останалите показатели, характеризиращи бедността в страната, също не се отличават със съществени изменения и определена тенденция на понижение или повишение. **Тази ситуация не е повлияна от обстоятелството, че България е член на ЕС²¹.**

Данните за линията на бедност от табл. 17, където е представена информация и за други държави - членки на ЕС, показва, че България се нарежда сред страните, в които този показател е с една от най-ниските стойности. Сравнително по-нисък е този показател за Румъния, а също за бившата югославска република Македония и Сърбия, които не са членки на ЕС. Може да се каже, че по този показател скалата е в съотношение почти 1:10, като нашата страна е към 1 (долния край на скалата), а към горния край на скалата е Люксембург, където линията на бедност за 2016 г. достига забележителните 20 291 евро на еквивалентно лице, а за Норвегия - 23 744 евро на еквивалентно лице.

²¹ С представените данни със сигурност не достигаме заложените цели на хилядолетието.

16. Линия на бедност (60% от еквивалентния медианен доход) по страни в евро на еквивалентно лице

Страни	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Белгия	10328	10540	10791	11588	11678	12005	12168	12890	13023	12993	13377
България	830	888	1303	1697	1810	1749	1716	1754	1987	1999	1891
Чешка република	2881	3254	3641	4377	4235	4471	4675	4616	4573	4454	4703
Дания	13598	11151	14497	15017	15401	16167	16310	16467	16717	17019	17199
Германия	9398	10666	10986	11151	11278	11426	11757	11749	11840	12401	12765
Естония	2183	2669	3328	3725	3436	3359	3592	3947	4330	4733	5187
Ирландия	11854	13239	13797	13467	12307	11836	11849	11913	1211	13013	13444
Гърция	5910	6120	6480	6897	7178	6591	5708	5023	4608	4512	4500
Испания	6683	6987	8379	8877	8763	8358	8321	8114	7961	8011	8209
Франция	9726	9865	11340	11786	11976	11997	12362	12554	12719	12849	13028
Хърватия	3486	3347	3226	3047	3135	3272	3435
Италия	8736	0064	9384	9363	9578	9582	9587	9440	9455	9508	9748
Кипър	8722	9609	9614	9871	9708	10194	10156	9524	8640	8276	8412
Латвия	1518	2019	2844	3213	2693	2517	2670	2799	3122	3497	3819
Литва	1520	1966	2467	2829	2418	2314	2602	2819	2894	3108	3387
Люксембург	18550	19059	18550	19059	19400	19523	19668	19981	20592	21162	20291
Унгария	2310	2361	2640	2844	2544	2696	2818	2670	2707	2734	2861
Малта	5418	5582	6005	6302	6261	6517	6869	7256	7672	8096	8143
Нидерландия	1358	10946	11713	12094	12175	12186	12337	12504	12535	12775	13640
Австрия	10713	10893	11648	12281	12635	12878	13084	13244	13926	13956	14217
Полша	1867	2101	2493	3058	2643	3015	3036	3098	3202	3333	3530
Португалия	4386	4544	4886	4969	5207	5046	4994	4906	4937	5061	5269
Румъния	..	962	1171	1303	1222	1254	1229	1209	1293	1389	1469
Словения	5590	5944	6536	7118	7042	7199	7273	7111	7146	7399	7396
Словакия	1980	2383	2875	3403	3670	3784	4156	4042	4086	4158	4171
Финландия	10982	11222	11876	12577	12809	13096	13619	13963	14221	14258	14190
Швеция	10795	11307	12344	12749	11825	13504	14832	15849	16272	15184	15098
Обединено кралство	11697	12666	11345	9757	10263	10281	11500	11217	12317	12617	12682
Исландия	17075	17268	19323	13417	10992	11384	11617	12740	13492	14218	..
Норвегия	17046	17358	19068	20242	19438	21838	24045	25732	26265	24890	23744
Швейцария	..	16607	16192	17375	18400	20362	23644	24475	22897	23752	26552
БЮР Македония	1093	11142	1168	1272	..
Сърбия	1451	1432	1526	1532
Турция	1412	1618	1742	1830	1652	1995	1933	2063	2098	2031	..

Източник: Евростат.

Данните показват, че нашата страна след влизането в ЕС няма забележими успехи за редуциране на феномена „бедност“. Този извод се потвърждава и от данните в табл. 17. Безспорен факт е, че изследването SILC трябва да се използва за представяне на данни за европейските сравнения на оценките за показателите на бедност в страната. Знае се, че данните за бедността от това изследване, които са резултат от изпълнението на регламенти на Европейската комисия, определят мястото на България в общността на държавите - членки на ЕС, в тази област. От това обстоятелство произтичат ангажименти и задължения на страната ни по отношение на провежданите политики за намаляване на равнището на бедност и контролиране на процесите на обедняване.

17. Равнище на бедност (60% от еквивалентния медианен доход) по страни - %

Страни	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Белгия	14.7	15.2	14.7	14.6	14.6	15.3	15.3	15.1	15.5	14.9	15.5
България	18.4	22.0	21.4	21.8	20.7	22.2	21.2	21.0	21.8	22.0	22.9
Чешка република	9.9	9.6	9.0	8.6	9.0	9.8	9.6	8.6	9.7	9.7	9.7
Дания	11.7	11.7	11.8	13.1	13.3	12.1	12.0	11.9	12.1	12.2	11.9
Германия	12.5	15.2	15.2	15.5	15.6	15.8	16.1	16.1	16.7	16.7	16.5
Естония	18.3	19.4	19.5	19.7	15.8	17.5	17.5	18.6	21.8	21.6	21.7
Ирландия	18.5	17.2	15.5	15.0	15.2	15.2	16.6	15.7	16.4	16.3	16.6
Гърция	20.5	20.3	20.1	19.7	20.1	21.4	23.1	23.1	22.1	21.4	21.2
Испания	20.3	19.7	19.8	20.4	20.7	20.6	20.8	20.4	22.2	22.1	22.3
Франция	13.2	13.1	12.5	12.9	13.3	14.0	14.1	13.7	13.3	13.6	13.6
Хърватия	20.6	20.9	20.4	19.5	19.4	20.0	19.5
Италия	19.3	19.5	18.9	18.4	18.7	19.8	19.5	19.3	19.4	19.9	20.6
Кипър	15.6	15.8	15.9	15.8	15.6	14.8	14.7	15.3	14.4	16.2	16.1
Латвия	23.5	21.2	25.9	26.4	20.9	19.0	19.2	19.4	21.2	22.5	21.8
Литва	20.0	21.2	20.9	20.3	20.5	19.2	18.6	20.6	19.1	22.2	21.9
Люксембург	14.1	13.5	13.4	14.9	14.5	13.6	15.1	15.9	16.4	15.3	16.5
Унгария	15.9	12.3	12.4	12.4	12.3	14.1	14.3	15.0	15.0	14.9	14.5
Малта	14.2	15.1	15.3	14.9	15.5	15.6	15.1	15.7	15.9	16.3	16.5
Нидерландия	9.7	10.2	10.5	11.1	10.3	11.0	10.1	10.4	11.6	11.6	12.7
Австрия	12.6	12.0	15.2	14.5	14.7	14.5	14.4	14.4	14.1	13.9	14.1
Полша	19.1	17.3	16.9	17.1	17.6	17.7	17.1	17.3	17.0	17.6	17.3
Португалия	18.5	18.1	18.5	17.9	17.9	18.0	17.9	18.7	19.5	19.5	19.0
Румъния	..	24.6	23.6	22.1	21.6	22.3	22.9	23.0	25.1	25.4	25.3
Словения	11.6	11.5	12.3	11.3	12.7	13.6	13.5	14.5	14.5	14.3	13.9
Словакия	11.6	10.6	10.9	11.0	12.0	13.0	13.2	12.8	12.6	12.3	12.7
Финландия	12.6	13.0	13.6	13.8	13.1	13.7	13.2	11.8	12.8	12.4	11.6
Швеция	12.3	10.5	12.2	13.3	12.9	14.0	14.1	14.8	15.1	16.3	16.2
Обединено кралство	19.0	18.6	18.7	17.3	17.1	16.2	16.0	15.9	16.8	16.6	15.9
Исландия	9.6	10.1	10.1	10.2	9.8	9.2	7.9	9.3	7.9	9.6	..
Норвегия	12.0	11.9	11.4	11.7	11.2	10.5	10.0	10.9	10.9	11.9	12.2
Швейцария	..	15.0	15.7	15.6	15.0	15.0	15.9	14.5	13.8	15.6	14.7
Сърбия	24.5	25.4	25.4	25.5
Турция	26.7	24.7	24.7	25.3	24.4	23.5	23.7	23.1	23.0	22.5	..

Източник: Евростат.

Пример в това отношение е участието на България в европейската инициатива за намаляване на бедността до 2020 г., когато броят на бедните трябва да се понижи с 20 милиона души²². За този период България трябва да намали броя на бедните с 260 000 души, което е около 16% от броя на бедните през 2008 г.²³, когато възникна тази инициатива. Очевидно е, че достигането на този показател за оставащите години до 2020 г. е трудна задача, тъй като темповете в нивото на икономическо развитие, както и цялостната социална политика до момента, не дават реално основание за оптимистични прогнози в това отношение.

В изследването на експертите от БАН са посочени редица рискове за икономиката на България. На с. 191 - 192 са отбелязани 12 риска. Особено показателни са три от тях, което съответства на написаното до момента:

- „Изкуствено се занижава цената на труда, с което се препятства въвеждането на високи технологии за увеличение на конкурентоспособността на българското производство и нараства износът на добавена стойност.
- Реален е рискът от отблъскване/оттегляне на чужди инвеститори с голям международен, институционален и експертен опит в капиталовото пенсионно осигуряване (с. 191).
- Реален е рискът от пълно дискредитиране на целия осигурителен модел в България, отказът от осигуряване и бягство в сивата икономика на голям брой икономически активни лица от потенциален може да се превърне в реален“ (Цанов, Шопов, Белева, Христосков, 2017, с. 192).

Тези изводи показват, че към момента за икономиката на страната не може да се правят изводи за определена степен на устойчивост дори в краткосрочен план. Натрупаните резерви и ресурси не са достатъчни за посрещане на кризисни ситуации. Повече от всякога България се нуждае от компетентно лидерство и креативни институции.

Заклучение

В предговора към книгата „Еврото“ на Дж. Стиглиц е отбелязано: „Белегът на една добре функционираща икономика е бързият растеж, чиито облаги достигат до широк кръг хора, и е с ниска безработица“. Тази кратка фраза може да се приеме като мото, когато се определя степента в

²² Изчислено е, че в държавите - членки на ЕС, броят на хората, които живеят в бедност и социално изключване, е около 120 милиона души. Това означава, че за да се намали техният брой с 20 милиона души (или с 16.66%) до 2020 г., трябва да се проведат поредица от политики, които няма да допуснат нарастване на базовите 120 милиона души. Това означава, че през оставащите години до 2020 г. бедните и социално изключените хора трябва постоянно да отпадат от съвкупността на регистрираните 120 милиона души и постепенно да достигнат 100 милиона души в края на 2020 година.

²³ Използвани са данни за 2007 г. от проведеното изследване SILC през 2008 година.

социално-икономическото развитие на България през изминалите 28 години от прехода към демокрация и пазарна икономика и след нейното приемане като член на Европейския съюз.

В обобщен вид основните и кратки изводи от направения анализ за петте основни измерителя на икономическата ситуация у нас са следните:

1. Данните от измененията на БВП през разглеждания период не дават възможност да се направи категоричен извод за устойчиво положително влияние върху благосъстоянието на населението в страната. Очевидно е, че тенденциите са повлияни от ситуацията в ЕС.

2. По отношение на заетостта и безработицата следва да се отбележи, че след 2007 г. данните показват понижение в броя на заетите. Същевременно релефно се очертава тенденция към намаление на равнището на безработните лица след влизането на страната в ЕС.

3. Данните за доходите и разходите на домакинствата не показват релефно изразени положителни изменения по отношение на финансовото състояние на домакинствата в страната, съотнесено към икономически развитите страни.

4. Данните за следващия измерител - инфлацията, показват, че преди влизането на страната ни в ЕС тя е по-висока отколкото в периода след това.

5. Данните за оценките на бедността показват, че нашата страна след влизането в ЕС няма забележими успехи за редуциране на феномена „бедност“.

Измерителите на икономическата ситуация през разглеждания период взаимно си влияят и корелират. В голяма степен тези връзки и зависимости са повлияни от множество други негативни фактори като скрита икономика, емиграция и демографска криза. Това обстоятелство в известна степен *замъглява* оценките за тях. Въпреки това както негативните, така и положителните сигнали могат да се определят и използват при определяне на политики за въздействие, мониторинг и контрол.

В последните редове на статията е добре да се разгледа и една мисъл на Стиглиц, която според мен има пряко отношение към бъдещото социално-икономическо развитие на страната. В своята книга „Еврото“ той прави критичен анализ на случващото се в еврозоната, като отбелязва, че „...една от причините за неуспеха на еврозоната е, че икономическата интеграция изпреварва политическата“ (с. 61). Авторът счита, че първо трябва да се създадат необходимите политически институции за управление и тогава да се пристъпи към икономическа интеграция със страните от ЕС. Очевидно тази мисъл е добра отправна точка към подготовката на България за приемане на еврото като разплащателно средство, тъй като голяма е вероятността тази ситуация да се отрази

върху данните за измерителите, разгледани в статията. Въпросът е: в каква степен и в какво измерение - позитивно или негативно?!

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Бюджети на домакинствата в Република България (1995). Национален статистически институт.

Бюджети на домакинствата в Република България (2003). Национален статистически институт.

Бюджети на домакинствата в Република България (2010). Национален статистически институт.

Бюджети на домакинствата в Република България (2016). Национален статистически институт.

Гатев, К., Д. Косева, А. Спасов (1991). Обща теория на статистиката. Издателство „Наука и изкуство“, София.

Нордстрьом, К., Й. Ридерстреле (2003). Бизнесът на бъдещето. Издателство „ИнфоДар“, София.

Стендинг, Г. (2013). Прекариятът - новата опасна класа. ИК „Труд и право“.

Стиглиц, Дж. (2003). Глобализацията и недоволните от нея. Университетско издателство „Стопанство“, Издателска къща „ИнфоДар“, София.

Стиглиц, Дж. (2016). Голямото разделение. Издателство „Изток-Запад“, София.

Стиглиц, Дж. (2016). Еврото. Как една обща валута застрашава бъдещето на Европа, Издателство „Изток-Запад“, София.

Стойкова-Къналиева, А., А. Найденов, В. Бозев (2016). Статистическо сравнително изследване на структурите, структурните различия и структурната динамика на основни макроикономически показатели (брутна добавена стойност) на страните от Европейския съюз през периода 2000 - 2014 г. Издателски комплекс - УНСС, София.

Ченгелова, Е. (2014). „Икономика в сянка“. Холистичен подход за емпирично изучаване на актуални измервания. Издателство „Фабер“, София.

Цанов, В., Г. Шопов, И. Белева, Й. Хригосков (2017). Пазарът на труда и социалната защита на хоризонт 2020. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.

Household Budget Surveys 2010 Wave EU Quality report. Doc HBS/2015/01/EN.

Quality report of the „Household Budget Surveys“ 2005. Doc LC-HBS/07/08/EN.